„Крушьсва". „Момчилъ-града". „Стражя".

„Поповина". „Златна-Гарвана". „Устро".

ЖИВОТЪТЪ

НА

БЪЛГАРИТѢ ВЪ СРѢДНЯ РОДОПА.

Родопи гърдѣливи — грамала вѣковѣчна,
Отъ връхове гранитни верига безконечна,
Защо ме тъй привлича видътъ ви дивъ суровъ?
Кат' зидове гигантски вий вдигате ся смѣли
И криете отъ пази невидѣни прѣдѣли,
Цѣлъ миръ незнаенъ новъ.

. . . . . .

При ваш' тѣ рѣки бистри и извори прозрачни,
Дѣ прави прости владатъ и духове юначни,
Звучи езикъ кристаленъ, кат' вашитѣ вълни,
И спомяни старинни и дрѣмлющи прѣданья,
Живѣятъ въ тезъ долини и краища безъ названья
Катъ срутени стѣни.

ВАЗОВЪ.

„Буйновица". „Корвава-стѣна". „Мѐтъ-рѣка". „Валканово".

Написалъ и издава

С. Н. Ш.

ПЛОВДИВЪ

Централна Печатница на Ед. Дионне

1886

„Добринъ Вѐархъ". „Подвиоъ".

„Червенилъ-града". „Арда". „Сѐлище". „Градоатъ".

КЪМЪ ЛЮБЕЗНИТѢ ЧИТАТЕЛИ.

Една отъ най-затънтенитѣ, отъ най-забравенитѣ, па може би и отъ най-прѣлѣстната части на милото ни отечество, е раскошната планинска верига, която носи извѣстното отъ дрѣвность име Родопи. Каква е природата на тия славянски Родопи, какво население ги населява, какъ тó живѣе днесь, какъвъ е неговий языкъ, нрави, обичаи и поминъкъ, сж въпроси, за които до сега почти нищó не се е напомнило и въ тжй бѣдната ни народна книжнина. Ние, Българитѣ твърдѣ много научихме за чужди хора и народи, което ся доказва явно отъ многобройнитѣ прѣводи отъ чужди языци, нъ за сами насъ, за сами себе си много малко, да не кажемъ никакъ, знаемъ. Человѣкъ безъ да не познава себе си, неможе да цѣни другиго. Само тоя народъ може да сжди и подражява напрѣдналитѣ и образованнитѣ народи, който най-напрѣдъ изучи себе си. Да знаемъ нашето минало, да го издирвами, да знаемъ и настоящето, за да можемъ да сждимъ и оправями и бждщето си. Безбройни закрити и уединени краища отъ нашето отечество днесь малко знаемъ. Не знаемъ и какви сж тѣ, какво население ги населява и какъвъ е настоящий му животъ, а пакъ въ тѣхний животъ се криятъ безбройни свѣтливи лучи отъ тжй

наричянийтъ исторически животъ, на славнитѣ наши прѣдѣди — славянитѣ. Казахме, че единъ отъ тия български краища сж и Родопитѣ, въ които най-много изобиловатъ слѣди отъ миналото на българинътъ днѣсь и славянинътъ въ дрѣвность. Много обичяи, нрави, языкъ и животъ сж опазени непокътнато у родопский българинъ до днесь, отъ дѣдитѣ ни въ дрѣвность, а неизвѣстни до сега на самитѣ насъ.

Ето защо и съ каква цѣль, моето слабо и неподготвенно, морално и материално, перо, прѣдлага на милитѣ ми еднородци настоящий мой скроменъ трудецъ, за животътъ на българинътъ въ тоя закритъ неговъ край, въ когото азъ сьмь роденъ и живѣя. Съ това не тръся и никога не желая за мнима слава и авторитетъ, нъ главно и просто да подбудя съревнованието и родолюбието на по-способни и вѣщи наши патриоти — списатели, за да се заловятъ и издирятъ основно тоя български край.

Признавамъ се въ многобройнитѣ си недостатки, които изобиловатъ въ трудътъ ми, нъ увѣренъ на безпристрасната критика, на която всяка нейна справедлива забѣлѣжка приемамъ съ особна признателность и благодарчость, и съ най-пълна надѣжда, че скромний ми трудецъ ще намѣри любопитство и патриотически приемъ отъ Васъ, любезни читатели, съ което ще мога да се улѣсня и насърдча въ издаването и на другитѣ ми приготвени трудове за тия български страни.

Родопа, 1-й Септемврий 1885.

Съ най-отлично почитание сьмь.

Авторътъ.

ЖИВОТЪТЪ
НА
БЪЛГАРИТѢ ВЪ СРѢДНЯ РОДОПА

I.

Природа на страната. — Води. — Население. — Нарѣчие. — Характеръ.

Едни, може би отъ най-величественнитѣ, най-раскошнитѣ и най-пленителнитѣ, по своята разнообразна красота планински клонове, съ които справедливо се гордѣе прѣлестното отечество на българинътъ, сж и Родопитѣ. Тая планинска верига още отъ найдревнитѣ врѣмена, спорѣдъ много историци, е била извѣстна като обиталище на едно тракоилирийско, воинственно и юнашко горско племе — Бесситѣ, а по отъ послѣ и до днесь, замѣстено отъ Славянското — Българи. За Родопитѣ много, нъ често се споменова въ старитѣ еллински и латински списания, а въ днешно врѣме тѣ сж почти забравени.

Родопитѣ водятъ главний си клонъ и съставляватъ продължение отъ Рилскитѣ върхове, гдѣто тѣ сж отдѣлятъ съ историческата си сестра Стара-планина. Главната имъ посока върви къмъ истокъ,

като отдѣля тжй нарѣченото Тракийско поле (днесь Южна България), на севѣръ, съ Драмското и Бѣломорската тѣсна равнина на югъ, и се свършватъ снишено въ брѣговетѣ на Мраморното море. На западний си край носятъ название Доспатски планини, отъ които ся спущатъ нѣколко доста високи клонове (Перинъ планина и пр.) къмъ вжтрѣшностьта на Македония, а къмъ истокъ, отъ Пещера на долѣ, носятъ общото име Родопи. Срѣднята имъ широчина е приблизително равна съ 45 часа въ напрѣчна посока. Въ вжтрѣшностьта си, Родопитѣ съставляватъ многосложенъ лабиринтъ отъ стрьмни, скалисти, високи и неправилно нарѣдени вериги и върхове, просѣчени съ многобройни долини и плодоносни поляни, пространни зелени пасбища и прѣкрасни стари гори, състоящи отъ зим-зеленитѣ планински дрьвета, борика, ела, букъ, а тукъ тамъ и джбъ.

Буйнитѣ и непроходими гористи върхове, приятний и прохладний планински климатъ, раскошнитѣ и разнообразнитѣ растения, исполинскитѣ висящи каменни скали, бистрата студена и кристална балканска вода, безбройнитѣ бърда и поляни, покрити съ гжста зелена морава, просѣчени тукъ тамъ съ шумливи долини, които кръстосватъ къмъ разни страни вжтрѣшностьта на Родопитѣ, прѣдставляватъ една очарователна картина, каквато само природата може тжй щедро да създаде. Тая прѣлестна собственность на Родопитѣ е помагала да привлича много горски обитатели, хайдушки войводи, за чиито подвизи и юнашки животъ, изобилватъ прѣданья въ родопскитѣ пѣсни и прикаски. Тая именно плѣнителность, толкова свойственна на Родопитѣ, е привлѣкла и заселила на врѣме въ обятията си, нашитѣ прѣдѣди

— славянитѣ —, които не сж пропуснали и до днесь да встжпи кракътъ на друга народность, гърци или турци; при всичко, че послѣднитѣ сж господари и до днесь.

Ако тръгните отъ Пловдивъ, Станимака, или кой и да било другъ проходъ отъ тракийското поле за вжтрѣшностьта на тия български планини, вие най напрѣдъ ще ся простите съ коритото на Марица, прѣдъ едни не много стрьмни върхове, покрити съ гора, или голи каменисти, отъ които за послѣденъ пжть ще се наглѣдате съ плодородната тракийска равнина. Слѣдъ това ще влезете въ една дълбока долина, покрита съ зеленина, въ която бурно шурти кристална планинска рѣкичка, та издава величественъ и заглушителенъ шюмъ отъ постоянното ѝ биенье изъ многобройнитѣ варовити скали, въ които образува голѣми сребренни топки пѣна. Тая долина проточена на лжкатушки, върви и се губи отъ очитѣ на пжтника, заградена отъ странитѣ си съ стрьмни бърда, надъ които стърчатъ исполински каменни пирамиди, или пъкъ покрити съ гъста гора, мѣжду които тукъ-тамъ ся съгледва жълта планинска нивица. Едвамъ се чюдите и изгледвате тѣхъ, ето че тѣ се изгубятъ отъ очитѣ ви и прѣдъ васъ се прѣдставятъ други съ по-голѣма привлекателность. Догдѣ още не сте се нарадвали на това природно издѣлие, ето че излезете на широка планинска полянка, покрита съ златни ниви, зелени ливади, распокжсани неправилно съ плетища. На около нея гъста вѣчнозелена борова гора, въ която безбройнитѣ горски птичета кацатъ отъ клонъ на клонъ и съ приятнитѣ си свои мелодии, нарушаватъ горската тишина, като че любезно

поздравляватъ пѫтника за посѣщението му на свободнитѣ имъ райски мѣста. Още по-нататъкъ, слѣдъ дълго или кѫсо обикаляние кривитѣ пѫтеки и прѣскачание планинскитѣ долинки и рѫтлини, най-сетнѣ вий ще стигнитѣ на върхътъ на безбройни бърда, скачени по между си съ околчести поляни, и прѣдъ очитѣ ви се испрѣчи всичкий лабиринтъ на родопскитѣ планини, съ всичката си природна красота и прѣлестна картина. Зрѣнието на очитѣ ви се губи въ синий просторъ на тракийското поле, а задъ него тъмната Стара-планина на севѣръ. На югъ ви се прѣдставятъ плодоносната крайбрѣжна Бѣломорска равнина, а татъкъ задъ нея, синкавата повръхнина на пространното Егейско море. На около прѣдъ васъ се прѣдставятъ хиледитѣ бърда, рѫтлини и долини, надъ които тукъ тамъ ще съгледате кѫщи отъ планински селца, съ криви и тѣсни стръмни улички, съ бурни прѣдъ тѣхъ градини и плодовити дрьвя на около, накацали като висящи гнѣзда надъ нѣкоя бездна, или росна поляна. Колкото повече вървите напрѣдъ, все повече вий ще се искачвате на нагорѣ и влизате по на вѫтрѣ, толкова повече и планинската природа ще ви става по величественна и по плѣнителна. Тукъ надъ зелената морава ще чуете сладостнитѣ гласове отъ звънци на многочисленно румено стадо, спокойно да гризе ситната кошрѣва, или пъкъ почива подъ хладната сѣнка на високоиздигнатата ела, а до него вакълъ овчарь съ кавалъ въ рѫцѣ, или пъкъ съ народната бучаща гайда, гордо-гордо прѣстѫпя слѣдъ тънкорунното си стадо, обтегнатъ съ мургавитѣ си широки овчарски дрѣхи, на рамото съ прѣметнатъ дългъ червенъ „шалъ“, на крьстъ съ лъскаво орѫжие, да

свири народната си пѣсень. Тамъ на друга страна, въ нѣкоя гориста рѫтлинка, при студенъ потокъ се крие покрита съ елови кори колибка „мандра“, съ широки борови каци, а на около ѝ въ кружьокъ налѣгали длъгорунни овчерски кучета. Вѫтрѣ въ колибата опъснени стари овчери, съ широки рѫкави и румяни червени като роза лица, шюмливо бъркатъ новоиздоеното бѣло млѣко и тъпчатъ масло и сирене. На далечь отъ това, жътварки наредени на нивата, пъргаво рѣжатъ златнитѣ пълни класове, запѣли любовна пѣсень, на която тънкитѣ гласове се растигатъ далечь изъ хоризонтътъ, та дразнятъ младото овчарче. Ето пъкъ тамъ косачи по бѣли ризи, съ звънчиви въ рѫцѣтѣ си коси, трупатъ на рѣдове зелената трѣва. Нъ възможно ли е едно слабо перо за да изобрази всичката тая прѣлестна картина, която при прьвъ погледъ омайва чювствата на пѫтникътъ? Само наблюдателното око, което отблизо е слѣдвало прѣлестьта, ухото слушало и обонянието вкусило отъ ароматичний планински въздухъ, може да се увѣри въ величественний блѣсъкъ, който природата тѫй щедро е дарила отечеството на българинътъ.

Отъ многочисленнитѣ долини въ Родопитѣ, най-голѣмата, най-прѣлестната по своята красивость и най-гъсто населената, е Ахѫ-Челебийската долина, която е расположена въ самото сьрдце на тия планини, и въ която захваща коритото на най-голѣмата родопска рѣка — Арда. Срѣднята височина на тая долина отъ морското равнище, трѣбва да е приблизително на 600 метра. Въ нея се намиратъ многобройни широки плодоносни поляни, отъ странитѣ я красятъ високи скали и върхове покрити

съ хубави гори, а въ самата нея сж расположени най-голѣмитѣ цвѣтущи български села, Устово, Райково, Пашмаклж и др. всичкитѣ по на $1/2$ часъ разстояние. Рѣката Арда води своето зачало отъ изворитѣ при источното подножие на най-високий отъ родопскитѣ върхове „Крушьова планина“[1]). И отъ двѣтѣ си страни тя прибира множество малки рѣкички и долини, които я правятъ на повече голѣма и буйна, колкото тя отива къмъ истокъ, до гдѣ най-послѣ се събере въ общото корито на Марица и Тунджа — при Одринъ.

Родопитѣ иматъ три улея; единъ къмъ коритото на Арда въ вжтрѣшностьта си, другъ къмъ Егейското море на югъ и третий къмъ коритото на Марица на сѣверъ. По-забѣлѣжителни малки рѣки и къмъ тритѣ улея сж: Мечья-рѣка, Шеинска-рѣка, Чепелли-дере, Мугленка, Тополовска, Буковска, Дере-башь, Еллидже-дере, Паласска рѣка, Узунъ-дере, Топокчийска, Бѣла-рѣка, Черна-рѣка и пр. По-забѣлѣжителни отъ планинскитѣ по своята височина върхове сж: Крушьова, Бозъ-дагъ, Чалъ-тепе, Чингене-асарь, Кушларь, Персенкъ, Улуели, Карлакъ, Калъчь-бурунъ, Кара-басканъ, Кара-колассъ и др.

Освѣнь многочисленнитѣ малки рѣкички и долинки, родопскитѣ планини сж пълни съ безбройно множество студени изворчета. На всяки десеть крачки ще срѣщните планински извори, изъ които постоянно шурти чиста, хладна и много вкусна вода. Есенно врѣме, зимно и пролѣтно, топлий вѣтръ, който въ Родопитѣ постоянно духа отъ южнитѣ морета, непрѣкъснато топи натрупанитѣ планински снѣ-

[1]) Върхътъ на тая планиня, отъ която извира собственна вода, се нарича Добринъ-върхъ.

гове, и всичкитѣ долини цѣла зима сж пълни съ вода, която често влѣче дрвета и голѣми камьни. Само лѣтно врѣме, когато стане голѣма суша, водитѣ въ рѣкитѣ се намаляватъ, нъ никога не прѣсъхнуватъ. Съ една рѣчь, Родопитѣ изобилствуватъ съ твърдѣ много вода, на която въ рѣкитѣ може да служи най-успѣшно въ употрѣбления на разни фабрични занятия. Въ климатическо отношение, тия планини сж твърдѣ здрави и добри. Родопитѣ нѣматъ такива високи върхове, както се отличаватъ другитѣ планински вериги въ отечеството ни. Старопланинската верига, която се простира отъ истокъ къмъ западъ, по своитѣ високи върхове, прѣчатъ на студенитѣ и сухи севѣрни вѣтрове да духатъ въ Родопитѣ. А трето, Родопитѣ едно че сж близо при морето, друго нѣма никаква планинска верига, която би спирала течението на южнитѣ морски, топли и влажни вѣтрове, които постоянно духатъ тукъ и не даватъ да става люта зима и студъ, както въ Старопланинскитѣ мѣста; а лѣтно врѣме въздухътъ естественно е хладенъ. Отъ това Родопитѣ сж тъй богати съ води и раскошни съ растителность, защото влажний и умѣреннотоплий климатъ, способствува за това. Слѣдователно, климатътъ въ Родопитѣ е твърдѣ умѣренъ, здравъ и до негдѣ влаженъ. Ето защо, тукъ ставатъ всички растения и зеленчуци, както въ полето.

Отъ растенията, които много добрѣ вирѣятъ тукъ сж: житнитѣ растения, ръжь, проста пшеница, ячменъ, овесъ, царевица, първо качество фасуль и барабой, въ срѣднето течение на Арда и въ южнитѣ склонове на Родопитѣ става добро качество тютюнъ, лозя, всѣкакви овощья и разни зеленчуци.

Споредъ опити направени отъ скоро врѣме, ще може да вирѣе и роза, която ако влѣзе въ обработване, ще има грамадни успѣхи въ тия страни. Родопитѣ съдържатъ и много минерални богатства, които стоятъ непокътнати до сега, обаче никакви научно-геологически изслѣдвания не сж ставали до сега въ тѣхъ.

Отъ зачало на Родопитѣ, до самитѣ имъ поли на югъ и севѣръ, до Кърджалийско и Гюмюрджинско на истокъ, сж заселени само съ една народность — Българи, безъ никакви исключения, които сж раздѣлени на двѣ вѣроисповѣдания — Балгари-Православни и Българи-Мохамедани (послѣднитѣ съставляватъ $^2/_3$ болшинство). Първитѣ сж извѣстни съ общето си име „Рупци“[1]), а послѣднитѣ въ Неврокопско се казватъ „Мьрвáци“; къмъ истокъ въ Рупчоска, Ахж-Челебийска, Ксантийска, Деридерска и Иридерска околии съ общето име „Ахряне“ или „Помаци“. Българитѣ населяватъ най-много севѣрната, западната и срѣднята части на Родопитѣ, а послѣднитѣ всичката и най-много источната и южната части. Най-много български села сж въ Рупчоската и Ахж-Челебийската околии, а най-малко въ останалитѣ[2]). Отъ тѣхъ Рупчоска околия, нѣщо отъ Доспатъ и Кърджалийската околия, до срѣднето течение на Арда, влизатъ въ южнобългарската територия, а всичко останало въ Турция — Одринский вилаетъ и една часть (Неврокопско) въ Солунский. За числото на всичкото население въ Родопитѣ, нѣма до сега точна статистика, при всичко че сж ставали прѣброявания, нъ по посока трѣбва да възлиза приблизително на 180,000 жители.

[1]) Съ това име ги наричатъ въобще въ полето и по другитѣ части на нашето отечество; нъ сами тѣ не приематъ това име. Ахж-Челебиецътъ нарича съ това име само Българитѣ отъ Рупчоската околия.

[2]) Въ южната часть, въ цѣли двѣ околии — Ксантийска и Деридерска — сж само три български селца, именно Габрово и Ени-кьй въ първата околия, а Деридере въ послѣднята.

Нарѣчието, което говорятъ всичкитѣ жители, догдѣто захващатъ Родопитѣ, съ исключение отъ Кърджалийско къмъ истокъ, е по-извѣстното „рупско“ — чисто българско. Най-чисто това нарѣчие е въ Ахж-челебийската, Деридерска и Ксантийска околии; въ Неврокопско тó има малки примѣшения на македонско нарѣчие, а въ Рупчьоска околия токо-речи е сжщото, както въ казаннитѣ три околии. Това родопско нарѣчие е опазено въ цѣлата си първобитность на старо-българский езикъ, нъ уединеностьта, климатическитѣ и политическитѣ обстоятелства сж направили отъ чясти промѣнения въ него. При все това, ний смѣло можемъ да го нарѣчемъ, че тó (родопското) е едничкото опазено до негдѣ въ старата си форма нарѣчие, между цѣлий българский народъ, отъ което много нерѣшени или криво прѣтълкувани въпроси въ историята, географията, филологията и митологията ни чястно, българска и въобще славянска ще добиятъ истинското си освѣтление. За доказателство на горнето, служятъ произношенията на много твърдогласни и гласни звукове, а още повече изобилнитѣ думи, останжли по най-чистата си старо-българска, днесь черковно-славянска форма. Родопското нарѣчие се отличява по провлачното, дебелото и проточено произношение, измѣненията на ударението и правилното и ясно изричяние думитѣ и слоговетѣ. За неговитѣ особен-

ности и отличителни знакове трѣбва да се говори по обширно, нъ тукъ не му е мѣстото, за това си запазваме правото да говоримъ на отдѣлно мѣсто, като дадемъ за сега само нѣкои по-главни обяснения по него.

Най-първата разлика между другитѣ български нарѣчия и това въ Родопитѣ е, исхвърлянието на кореннитѣ тжногласни **ъ, ь, ѫ**, и замѣстванието имъ съ двойногласнитѣ **оа, ьо, йо** и **уо**. Тия двойногласни коренни приематъ ударението въ крайната едногласна, като правятъ съ това да се чюе гласътъ на първата не ясно наполовина, а на послѣднята проточено. Тъй: напримѣръ: дърво, кръстъ, ржка, по родопското нарѣчие ся изговарятъ: „доа́рво, коа́рстъ, роа́ка“. Често въ думи, на които коренний дѣлъ е съ **е, ѣ, я**, се замѣняватъ съ горнитѣ двойногласни, а най-много съ **ьо, йо**, напримѣръ месо: „мьосу“ или „мйо́су“. Това исхвърляние на кореннитѣ тжногласни и замѣстванието имъ съ казаннитѣ двойногласни е толкова вкоренено и естественно въ Родопскитѣ жители, щото много мжчно може накара человѣкъ Родопчанинътъ Българинъ, а най-много Помакътъ, да ги замѣсти, т. е. да изрѣче тжногласнитѣ. Въ такъвъ случай той съвършенно ги замѣнява само съ гласната **у** или **о**, като „путь“ „до́рву“[1]) и пр.

[1]) Това не ли е очевиденъ фактъ, че Родопското нарѣчие е чисто старо-българско? Че това нарѣчие не ли би запазило съвършенно старата си форма и произношение, както въ сжщность е било старо-българското, ако да не сж повлияли нѣкои климатически, политически или други неприятели на язицитѣ? Тукъ се явява и другъ естественъ въпросъ: какъ родопскитѣ българи сж запазили толкова бѣлѣзи отъ язикътъ на праотцитѣ си, когато тѣ сж били съпрѣдѣлни съ Гърци и Турци, и сж имали най-много сношения съ тѣхъ, отъ колкото Българитѣ въ другитѣ части на старитѣ български царства.

Втора отличителна чърта е исхвърлянието на членътъ тъ, та, то, и замѣстванието му съ частицитѣ „**съ, нъ, тъ**,“ единственно число мжжкий родъ; „**са, на, та**,“ ед. ч. женский родъ; „**со, но, то**“ или „**су, ну, ту**“, ед. число срѣдний родъ; множественно число и за тритѣ рода „**сѣ, нѣ, тѣ**“ или „**су, ну, ту**“. Тия Родопски[2]) членове, освѣнъ че си иматъ число и родъ правилно, нъ се употрѣбяватъ тъй въ три вида, като за опрѣдѣление разстоянието на извѣстни прѣдмѣти и врѣмето. Тъй напримѣръ: когато прѣдмѣтътъ за говорението е посрѣдствомъ говорящитѣ лица, употрѣбява се частицата „**съ, са, со**“, единст. число; „**сѣ** или **су** и **со**“, въ множ. число и тритѣ рода. Като „доа́рво-со, ко́не-съ, кни̑га-са“, единст. число; „дарве-су, ко́нье-сѣ, кни̑ги-сѣ“ множественно число. Когато пъкъ прѣдмѣтътъ на говорящитѣ е на близко разстояние при второто лице, а далечъ отъ първото, употрѣбява се частицата (както си е обикновенно членъ въ българский язикъ), „**тъ, та то**“, единст. число; „**тѣ** или **ту**“ множест. число и за тритѣ рода. Като „доа́рву-ту, ко́нетъ, кни̑га-та“ единст. число; „дарве-ту, ко́нье-тѣ, кни̑ги-тѣ“ множ. число. Ако ли пъкъ прѣдмѣтътъ е на извѣстно далечно разстояние отъ говорящитѣ лица или прѣм. вр., тогава се употрѣбява третий видъ частица „**нъ, на, но**“ единс. число; „**нѣ** или **ну** и **но**“ множ. число и за тритѣ рода. Като „доа́рву-ну, ко́не-нъ кни̑га-на“ единс. число; „да́рвену, ко́нье-нѣ, книги-нѣ“ множ. число и за тритѣ рода. За забѣлѣжвание е, че въ чисто помашкитѣ

[2]) Тия частици се употрѣбяватъ нѣкждѣ и въ Македонското нарѣчие.

села въ Ксантийската околия, частицитѣ или членоветѣ въ множественно число взематъ ударението на себе си, а не на другитѣ прѣдидущи слогове, както въ другитѣ села, напримѣръ „срьошнахтé ли мулета-тѣ'?“ Тия частици се употрѣбяватъ и въ прилагателнитѣ и въ мѣстоименията, като „червéнье-съ кóнь, лу'да-са крáва, мáлу-ну дѣ'те“ и пр. Личното мѣстоимение първо лице **азъ** е исхвърлено и замѣстено съ днешното русски „**я**“ или „**йѣ**“. Показателнитѣ, относителнитѣ, притѣжателнитѣ, опрѣдѣлителнитѣ и неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения, членоветѣ сж тъй сжщо употрѣбителни, както и въ сжществителнитѣ, като относителното мѣстоимение „кóй-ну, кóй-су, кóи-ту“, „чùй-ну, чùй-су, чùй-ту“; показателното мѣстоимение „сóя, нóя, тóя“ ед. число, мжжкий родъ; сáя, нáя, тáя“ ед. число, женский родъ; „совá, новá, товá“ единс. число, срѣдний родъ. Множественно число и за тритѣ рода „сѣе, нѣе, тѣе“. Въпросителното и относителното мѣстоимения кой и който се замѣняватъ съ думата естественна въ родопитѣ „кутрó“ [1]) единс. число, ср. родъ; „кутрù“ ед. число, мжж. родъ; „кутрá“ единс. число, женс. родъ; множес. число и за тритѣ рода „кутрù“ която е като една ква за мжжкий родъ единс. число и мн. число и за тритѣ рода, напр. „кутрó дѣте, кутрá женá, кутрù чилякъ“ единс. число; „кутрù дѣцá, кутрù жене, кутрù людйе“ множ. число. Относително мѣстоимение ед. число „кутрù-но, кутрù-то, кутрù-со“ мжжкий родъ; „кутрá-но, кутрá-то, кутрá-со“ женский родъ; „кутрó-но, кутрó-то, кутрó-со“ срѣдний родъ. Множественно число и за тритѣ рода „кутрù-но, кутрù-со, кутрù-то, еднакво съ мжжкий родъ единственно число.

[1]) Тая дума твърдѣ е естествено че е (дна и сжща съ днешното русско мѣстоимение „который“ и пр. съ разлика че въ Родопската, срѣднята гласна о е исхвърлена.

Отъ падежитѣ твърдѣ често ся срѣща въ родопското нарѣчие творителний падежъ, а по нѣкой пжть и прѣдложний, като: „варвù, сгоáрбумъ, ùдатъ пускащи'мъ[1]), фáналъ сае о лѣса, óднесиго у Стуяна“ и пр.

Въ ксантийската околия у помацитѣ, по нѣкой пжть се съглежда, че твърдитѣ гласни букви на краятъ се исхвърлятъ, а много често и кореннитѣ гласни. Въ селата Пашовùкъ, Гюнчя-бунáрь, Кетенлùкъ, Кóзлуджа, Мустáвшюу, Вълкáново и др. е забѣлѣжено горнето, като „доáрв'-ну, чирéш'-но, кóзак', óрѣх'нон' камен'нóн, кóну-с'“ и пр.

Буквата — гласна, ѣ, когато е въ кореннний дѣлъ, или въ крайний слогъ на думата, гласътъ му се чюе ясно и проточено, нъ въ първитѣ слогове измѣнява гласътъ си на **е** или **я**.

Много често се забѣлѣжватъ думи прилични на други славянски нарѣчия, като „псе“ куче, „кутрó“ отъ руската дума который, „врю“ „врють“ „врюмъ“ отъ срьбската вр'ло, „сùгомъ“ старобългарски, сегашно „едвамъ“ и др.

Езикътъ у помацитѣ е много по-чистъ и по-опазенъ отъ чюждѝ думи, при всичко, че тѣ сж мохамедани, отъ колкото у братята имъ българо-християне. Причината на това е, че българо-мохамеданитѣ по занятие нѣматъ никакви сношения съ дру-

[1]) — Глаголитѣ съ окончание на края „щимъ“ е най-употрѣбително въ Родопитѣ, които стават на старо-българскитѣ причастия.

2774-66

Библиотека при ... УНИВЕРСИТЕТ

ги народности, освѣнь съ братията имъ Българи. Послѣднитѣ се скитятъ по чужбина, за това и въ тѣхното говорение се срѣщатъ тукъ-тамъ турски и грьцки думи.

Родопското нарѣчие е и доста богато съ думи, тжй щото много мждри изрѣчения и отвлѣчени мисли се изговарятъ съ него, при това и всичкитѣ термини сж опазени добрѣ. Съ една речь, историка, филолога, митолога при добри изслѣдвания би намѣрили богатъ материялъ отъ нѣго.

Родопскитѣ жители, или „рупцитѣ" иматъ добродушенъ характеръ. Къдѣто и да го срѣщните, каквото и да го запитате, той ще ви отговори твърдѣ учтиво, безъ да ви забикаля. Ако попросите отъ нѣго да ви настани въ нѣщо, или покаже, тó той ще ви отговори откровенно и искренно, безъ да помисли, че вий може би и да му се изсмѣете. Въ разговоръ, той е фамилияренъ; болкитѣ си и радостьта не скрива. Ако почнете да го съжалявате и окайвате за нещастний му животъ или случка, или пъкъ му за завиждате въ щастието му, той ще ви изслуша съ хладнокръвие и единъ видъ самодоволство. Родопчянинътъ е много и търпеливъ. Всички нещастия, обиди и лошевини той ще понесе съ голѣма твърдость, нъ никога да не се измамите да помислите, че той ще го забрави, или остави незаплатено. Той е много отмъстителенъ и всякакъ ще се труди да намѣри сгодно обстоятелство за да си отвърне и докаже, колко той почита своята честь и достолѣпие. За отмъстителний характеръ на родопскитѣ българи, напълно характеризира родопската пословица: „читрѝдесте годѝни карéсъ гóни". Освѣнь това, той е много и завистливъ, недо-

воленъ отъ себе си и славолюбивъ. Ако той съглѣда въ васъ нѣщо повече, отколкото притѣжава той, тó ще почне да ви завижда. Лично ще ви бжде най-искренъ приятель, нъ съ неприятелитѣ ви най-лютъ гонитель. Умразата, която храни къмъ васъ, ще се таи въ сърдцето му и освѣнъ неприятелитѣ ви никой нѣма да я знае, доклѣ най-послѣ явно земе тѣхната страна и лично да ви ненавижда. Родопчянинътъ е много и славолюбивъ, а отъ тая му привичка вий ще съгледате и пристрастний му духъ. Захванете ли да приказвате за доброто състояние, знание, влияние въ обществото и пр. за нѣкого прѣдъ него, то всичко това ще слуша съ прѣзрителна усмивка и съ хладнокръвие, нъ омрьзне ли му това, яростьта кипва отъ нѣго, и той ще захване да претендира думитѣ ви и да го укорява, при всичко че вий може да сте му най-любимъ приятель. Колкото и да има той добро състояние, никога не ще намѣрите че той е задоволенъ отъ нѣго и все ще се труди за повече. Нъ съ това му незадоволство е придружено и извънмѣрното му трудолюбие. Родопчянинътъ никога не ще остане празенъ, безъ да нѣма да работи нѣщо. Затова е и много скъперникъ. Той ще яде у дома си само хлѣбъ и соль, ще носи съдрани дрѣхи, за да има повечко пари или имущества. Той много обича да го почитатъ другитѣ и да го мислятъ за богатъ человѣкъ. Ако сиромахътъ работи денонощно, тó не по-малко се труди и богатий. Попитате ли го за това, изведнжжь ще ви погледа прѣзрително и съ гордость ще ви отговори: „кóйто рáботи, тóй ѝма." Никога нѣма да видите у родопчянинътъ раскошество било по облѣ[illegible], било по ясте, или друго подобно нѣщо. Ако

отиде на пазарището да купи една ока соль и сто драма сапунь, тó цѣли чясове ще сѣди да се пазарува съ продавачьтъ, и когато се върне у дома си, той ще вика и жената си, за да правятъ смѣтка на купеното. Съ една речь никога нѣма да намѣрите у родопчянинътъ онова раскошество и расточителность, съ каквато се отличяватъ на много мѣста другадѣ. И наистина, ако поглѣдне човѣкъ какъ сиромашки и съ най-тънки смѣтки живѣятъ родопскитѣ жители, тó той ще ся очюдва твърдѣ много въ физическата имъ сила и свойственна жилавость.

II.

Скотовъдство. — Земледѣлие. — Занаяти. — Промишленность. — Търговия.

Най-почетно занятие у родопскитѣ жители е скотовъдството. При всичко че самó, тó, неможе да поддържа поминъкътъ имъ, принася голѣма полза въ икономическо отношение, макарь тó и да е на такива стари и непрактични начала, на каквито е било и въ първобитность. У българитѣ скотовъдството е рѣдкость, нъ по повече въдждтъ добитъкъ отъ колкото помацитѣ. Скотовъдцитѣ у Българитѣ се занимаватъ и поминуватъ само съ него, когато пъкъ помацитѣ освѣнь него, се занимаватъ и съ други работи. Скотовъдството въ Родопитѣ състои само отъ дребенъ добитъкъ, въдение овци и кози. Ако отидете въ нѣкое помашко селце, вий нѣма да намѣрите кжща, въ която да се не храни много или малко добитъкъ. Срѣдне число добитъкъ, ще срѣщнете въ всѣка челядь отъ 10—100 овци или кози, една или двѣ крави, едно или двѣ мулета и ще

единъ или два вола. Нъ има и богати скотовъдци, които иматъ по 1000—5000 глави добитъкъ свои. Зимно врѣме помакътъ отгледва своето малочисленно стадо у дома си, или на колибата[1]), гдѣто го храни съ сѣно, овесь и борикови бодки, които и зимѣ сж зелени. Когато дойде пролѣть и овцетѣ му се изягнятъ, тó ако нѣма повече отъ двѣсте свои овце, събиратъ ги нѣколко души наедно, или пакъ цѣлото село и ги закарватъ на „мáндра“, като условятъ общъ овчаръ и всѣкой споредъ количеството на овцетѣ си, отива съ редъ да дои млѣко и прави масло и сирене. Отъ вълната, маслото и сиренето спиратъ за себе си толкова, колкото да посрѣщнатъ нуждитѣ си, а другото продаватъ.

Скотовъдството у Българитѣ е на по-добри начала. Всѣкой скотовъдецъ, който има повече отъ триста овце свои, нарича се по тукашни „кехея“, и при своитѣ събира и чюжди и прави едно стадо отъ 1000—5000 овце. Ако ли си има пакъ толкова свои, той гледа само тѣхъ. Есенно врѣме тѣхъ закарватъ въ Бѣломорскитѣ крайбрѣжия, гдѣто топлий влаженъ климатъ помага дá си има цѣла зима зелена трѣва и да не става силенъ студъ. Въ полето тѣ ги настаняватъ въ тъй наричанитѣ „агóли“ и скотовъдцитѣ закупватъ толкова пространство тамъ, колкото иматъ на расположението си добитъкъ, за което заплащатъ доста добро възнаграждение на при-

---

[1]). Всѣкой помакъ, освѣнь кжщата си, която има въ село, има и една колиба тамъ, гдѣто най-много ниви има. Тая колиба е направена като сжща кжща съ голѣмъ и широкъ оборъ за добитъкътъ и плѣвникъ за храната имъ. Въ тия колиби тѣ хранятъ цѣла зима стадото си, а по нѣкогажъ живѣе и челядьта му. Наричатъ ги „кашли“.

тѣжателитѣ на пашата[1]) (по 3—4 франка на овца). Цѣла зима овцетѣ зимуватъ въ полето до пролѣть; тогава имъ остригватъ вълната и слѣдъ като се изягнятъ всичкитѣ, и планинитѣ се покриятъ съ зеленина, искарватъ ги отъ полето и ги закарватъ въ планинскитѣ имъ жилища. Това става прѣзъ началото на Май. На 21-й Май, Костадиновъ-день, отлъчватъ овцетѣ отъ ягнетата имъ, и първитѣ поставятъ въ мандри. Отлъчването се казва „прѣдой", майкитѣ (овцетѣ които ще се доятъ) казватъ „йозъ". Въ мандритѣ поставятъ стари и опитни овчари, които наричатъ „мандражии" съразмѣрно съ овцетѣ — на всѣки триста овце по единъ. Цѣлото лѣто мандражиитѣ подъ надзорътъ на свойтъ „кехея", доятъ овцетѣ и отъ млѣкото приготвятъ въ мѣхове доста добро и вкусно масло и сирене, което има голѣма почеть въ Малоазийскитѣ градове и Гърция, и може да трае доста врѣме, безъ да се поврѣди. Мандражиитѣ нѣматъ опрѣдѣлена заплата, нъ за възнаграждение на трудоветѣ имъ прѣзъ цѣлото лѣто, имъ се отстжпятъ по Петровъ-день двадесеть дни, прѣзъ които дни всичкото млѣко, споредъ щастието имъ, правятъ на масло и сирене за тѣхъ си; това е всичката имъ заплата, нъ при все това тѣ пакъ направятъ добро възнаграждение. Щомъ дойде Августъ, овцетѣ вторий пжть остригватъ и до крайтъ на Септемврий, тѣ сж пакъ въ зимнитѣ имъ жилища, въ полето, до пролѣть. Скотовъдцитѣ, както въ полето, тъй и въ планинитѣ,

[1]). Бѣломорската равнина е населена съ Турци, и населението ѝ е много редко, тъй щото има много необработени землища, на които прѣпродаватъ пашата на скотовъдцитѣ само за прѣзъ зимата. Лѣтно врѣме става силна горѣщина и отъ многото блата, вирлуватъ люти болѣсти, за това и не лѣтуватъ овцетѣ тамъ.

закупуватъ пашата, и много редки отъ тѣхъ да си иматъ свои собственни. Овцетѣ и въобще добитъкътъ, който се отгледва въ Родопитѣ е отъ срѣдня порода, даватъ малко млѣко, нъ много масло. Вълната е отъ срѣдне качество и отъ нея се правятъ аби и добри шаеци.

Най-главното занятие на родопскитѣ жители, отъ което всѣка челядь очаква малко или много помощь въ поминъкътъ, е землѣдѣлието. Колкото земята и да не е згодна, по причина на планинскитѣ ѝ стръмнини, прочее, климатътъ помага да вирѣятъ, ако и не твърдѣ изобилно, всякакви растения. Всѣкой родопчанинъ, какъвто занаятъ и да упражнява, каквото състояние и да има, той непрѣменно трѣбва да има поне единъ късъ земя, отъ която да очаква що годѣ помощь. Най-много се занимаватъ съ земледѣлие помацитѣ. Мѣстата въ Родопитѣ се обработватъ съ твърдѣ голѣми трудове, и цѣло лѣто сж заняти съ тѣхъ, а зимно врѣме пакъ да ги торятъ и ограждатъ съ плетища. Цѣла зима помакътъ ще сѣди въ колибата си да храни добитъкътъ, да тори нивитѣ, да ги гради, а дойде ли пролѣть да ги работи и сѣе. Най-многото работа въ нивитѣ работятъ женитѣ, гдѣто нѣкои и оржтъ и сами сѣятъ, жънатъ, прибиратъ, а мжжетѣ имъ ходятъ по друга работа. Родопчанинътъ е задоволенъ и ся счита най-богатъ, когато си е наработилъ отъ нивата жито толкова, колкото да прѣхрани челядьта си до другата година. При всѣка кжща си има и по една градинка, въ която садятъ разни зеленчуци. Колкото и да се трудятъ да обработватъ и торятъ мѣстата, много малцина сж, които би имъ оставало жито и за проданъ; заради това мно-

го жито се внася отъ Пловдивското и Гюмюрджинското полета. На помацитѣ земледѣлието и скотовъдството е тѣрдѣ износно, защото тѣ живѣятъ на малки села и иматъ най-широки и най-добри землища.

Най-главно занятие на Българитѣ сѫ занаятитѣ нарѫцѣ — работници, дюлгери, каменари, шивачи, калайджии, бакърджии и пр. Тия занаяти нѣматъ никаква производителность, а се упражняватъ като прости работници съ опрѣделенно дневно възнаграждение. Занаятитѣ се работятъ въ чужбина, най много въ Тракия, Македония, Мала-Азия и островитѣ на Архипелагъ. Занаятчиитѣ сѫ най-сиромашката, най-трюдолюбивата и най-мъчнопоминающата класса мѣжду Родопскитѣ жители. Цѣла година, често и повече, тии се скитатъ по чужбина, гдѣто съ най-голѣми трудове и най-строга икономия, работатъ за бѣднитѣ си семейства. Тамъ тии сѫ изложени постоянно на дъждъ, жега и опастности безъ брой, лишения отъ най-потрѣбнитѣ за живѣяние нужди, и едвамъ прѣзъ година или двѣ, се завръщатъ у дома си, гдѣто прѣсѣляватъ по единъ или два мѣсеци, не като за почивка отъ дълговрѣменнитѣ си трудове, а за нови напрѣгвания и приготвяние едно друго за семействата си прѣзъ врѣме на скорото имъ отсѫтствие. И при най-згодитѣ обстоятелства, родопский занаятчия едвамъ би могълъ да спести нѣкоя пара за черни дни. Семейството му не гледа само на неговата работа за да се поменува, нъ и тó постоянно се труди да помогне въ нѣщо за бѣдний си животъ. Занаятчиитѣ сѫ и най-проститѣ мѣжду населението и занаятитѣ се упражняватъ съ сѫщитѣ орждия и по такъвъ начинъ, каквито сѫ били прѣди хилядо години. Нъ

при всичко това пакъ сѫ на почетъ и родопскитѣ дюлгери по своето искуство и трайность въ работата, не падатъ по долѣ отъ чуждитѣ архитектори — техници. Шивачеството се състои въ шиене на широки прости дрѣхи, каквито носятъ въ Родопитѣ. У помацитѣ сѫ рѣдко занаятитѣ, и нѣкои отъ тѣхъ се занимаватъ съ желѣзарство, отъ което правятъ прости пушки, ножове, разни воденици и други дребни нѣща. Макарь прости и самоуци, отъ тѣхъ се срѣщатъ талантливи работници. Най-много тѣ се занимаватъ съ дърводѣлство и каменарство. Въ старитѣ борови гори тѣ сѣкътъ дървета, бичатъ разни видове дъски, които снасятъ въ Пловдивското и Гюмюрджинското полета, а много нѫти и вънъ. Експлоатацията на горитѣ се твърдѣ много увеличава и прѣкраснитѣ стари и непроходими родопски гори изъ день въ день се изгубватъ, защото нѣматъ токо-речи никакъвъ надзоръ и ограничение отъ страна на правителството.

Слѣдъ занаятитѣ, едничката промишленность въ Родопитѣ е работението на разни видове аби и шаяци. Тия аби се работятъ по хозяйственъ начинъ на рѫцѣ и съ твърдѣ прости орждия. Всѣка фамилия, освѣнъ гдѣто си прави една чясть за облѣкло и домашни потрѣби, изработва и за продань. Търговцитѣ, които търгуватъ съ аби, пролѣтно време закупватъ вълната отъ скотовъдцитѣ, опиратъ я и я раздаватъ изъ селата, гдѣто родопчянката я прѣде, тъче съ едно доста прилично възнаграждение. Цѣла зима, па и лѣте, родопчянката работи и съ трудътъ си тя доста поддържа поминъкътъ на семейството си. Тия аби, ако и да ставатъ по-прости и по-грубички по направата си, обаче се прочюти

по трайностьта си, за което имъ качество намиратъ добра почеть по вънъ, при всичко че европейската конкуренция изъ день въ день ги застрашява. Най-много аби се изнасятъ въ Мала-Азия, Гърция и нейнитѣ острови, Македония, Княжество България и островитѣ на Архипелагъ. Прѣди послѣднята война, много аби отъ Родопитѣ сж се внасяли въ Сърбия, нъ отъ послѣднитѣ събития насамъ, тѣжкитѣ мита наложени на тѣхъ отъ страна на сръбското и българското правителства, това внасяние се съвършенно спрѣ. Абитѣ въ Родопитѣ иматъ голѣмо значение и поминъкътъ на половината родопско население зависи отъ тѣхъ. Нъ ако би това обработвание да ставаше на по практически начала, и ако би се въвело въ него по-добро улучшение, тó тѣ би направили грамадни успѣхи отъ икономическа точка зрѣние и би имали главно значение въ поминъкътъ и сиромашкий животъ на родопский българинъ.

Ето всичкий поминъкъ на родопскитѣ жители. При такава слаба и незначителна производителность, естественно слѣдва, че и търговията е въ долне състояние. Най-голѣмата прѣчка въ това, до сега е било отъ лошитѣ и никакъ незгоднитѣ планински пжтни съобщения. Съ удоволствие исповѣдами, че царското правителство напослѣдъкъ се е заловило сериозно съ направяние и прокарване на по-главни линии, които ще свържятъ по-главнитѣ въ полето градове и пристанища, съ вжтрѣшностьта на Родопитѣ. Изнасянието и внасянието на стоки става все съ мулета (мжски), за които справедливо може да се каже, че тѣ сж корабътъ въ родопскитѣ непристжпни мѣста. Тия животни сж на голѣмо употрѣбление и почеть у родопскитѣ жители, защото

безопасно минуватъ и най-стрьмнитѣ планински пжтеки и могжтъ да търпятъ на ледъ, гладъ и студъ. По-главни износни отъ Родопитѣ нѣща сж, дърволякъ, сухи овоще, сирене, масло, вълна, сурови кожи и пр. а вносни сж платове, захаръ, синило, кафе, жито и разни други манифактурни и колониални стоки. Най-много се изнасятъ въ Пловдивъ, Станимака, Хасково, Гюмюрджина, Ксанти, Сѣресъ, Солунъ и пр. а внасятъ се най-много отъ Ксанти, Станимака и Пловдивъ. Главни проходи прѣзъ които се изнасятъ и внасятъ стоки въ Родопитѣ сж: Кърджалийский, Тополовский, Станимакский, Пловдивский и Пещерский на сѣверъ: Гюмюрджинский, Ксантийский, Сѣрский отъ югъ. Като по-главни стоварища на износни и вносни стоки въ вжтрѣшностьта на Родопитѣ сж, Устово, Иридере, Кърджали и пр.

III

Облѣкло. — Жилища. — Домашенъ животъ. — Гостоприемство. — Почитъ къмъ по старитѣ. — Страсть къмъ оржжие.

Като най-главенъ отпечатъкъ отъ старо-българский животъ на родопскитѣ жители, е опазеното непокътнато народно облѣкло, което е отъ нѣколко вида, както у българитѣ, тъй и у помацитѣ. Всичкото облѣкло, което носи родопский българинъ и българка е чисто домашно издѣлие и искуство, излѣзло изъ желѣзнитѣ и пъргави ржцѣ на родопчянката. Българката въ Аxx-челеби е облѣчена съ дълга до петитѣ домашна памучна риза, на политѣ и ржкавитѣ съ разни фантастически отъ коприна краски, домашна мода. Слѣдъ нея дългъ отъ черенъ цвѣтъ въл-

ненъ сукманъ зимно време, а нѣкой пѫть отъ памученъ или копринен платъ лѣтно врѣме, нъ редкость. Тоя сукманъ на политѣ, гѫрдитѣ и рѫкавитѣ е нашаренъ съ краски разноцвѣтни отъ сърна, коприна и гайтанъ, и носи название „во́лненикъ“ „фуста́нъ“ „грѝшка“ и пр. Той е направенъ еднакво тѣсно и горѣ доле, на гѫрдитѣ раздвоенъ, съ кѫси до лактьетѣ рѫкави завратени назадъ, или пъкъ съ дълги, закопчени до дланьта[1]). Сукманътъ се стѣга у кръстътъ съ широкъ, аленъ домашенъ поясъ, истъченъ тънко, съ черни хоризонтално-паралелно навити чърти. Надъ поясътъ се връзва съ прости или сърмени връзки „зю́нки“ отпрѣдъ, по нѣкой пѫть съ сребренни закопчени плочици, нарѣчени „чепразе“ широка и дълга до петитѣ прѣстилка, нарѣчена „а́ленъ“ или „ку́цъ миндѝлъ“. Тая прѣстилка е направена съ разноцвѣтни чърти въ квадратна мрѣжа. На гѫрдитѣ се носятъ нанизани на нѣколко реда златни монети, или пъкъ сребърни верижки, а по нѣкои села ситни стъкленни мъниста на много редове, нарѣчени „сѝнце“. Последнитѣ се носятъ на шията. На главата се носи аленъ фесъ, на врьхътъ съ копринени висулки, разредени къмъ челото и навезени искуственно, съ сърмени и копринени краски въ видъ на лѫкатушки. Фесътъ се закачя (връзва) прѣдъ челюститѣ съ черенъ ширитъ, а надъ него на главата се прѣмѣта прѣзъ кръстътъ подъ правъ ѫгълъ, дълга квадратна бѣла ивица, направена домашно отъ памукъ, или бѣ-

[1]). Тая форма е зела това измѣнение нѣщо отъ прѣди 40—50 години. А прѣдъ нея, най-старата форма е била отъ чисто бѣла груба домашна аба, връзъ която е имало и друга по-кѫса, наречена „кафтанъ“. Нъ сега тая форма е съвършенно исчезнала.

ла коприна, прѣзъ крайщата си съ червени широки пръчки, а на ѫгловетѣ съ копринени разноцвѣтни висулки отъ 20—30 поредъ. Тая ивица наричятъ споредъ видоветѣ на направата си „парста́ть тестене́ль“ „махрамо́“ „кѝченъ“ или „копрѝненъ тестене́ль“ „дюлбень“ и пр. Послѣдний видъ носятъ момитѣ, който е нашаренъ съ цвѣтя всѣкждѣ и по другадѣ го употрѣбяватъ за покривки на масси и прозорци. „Тистинелитѣ“ закачятъ на врьхътъ на фесоветѣ съ сребренни игли „ко́лчета“, на които турятъ и златни монети. Въ по-проститѣ български селца носятъ на главитѣ си голѣми сребренни плочи направени отъ сребренни верижки и на тѣхъ нанизани искуственни сребренни монети, които наричятъ „курешници“ а на шията друга трижгленна плочица сѫщий видъ нарѣчена „мено́керо“. Нѣкои, вмѣсто послѣднето, носятъ прости сребренни или дървени кръстчета окачени съ верижка. На ногитѣ си носятъ дълги до колѣнитѣ и закопчени отъ домашна бѣла аба „ка́лце“ нѣкои пакъ чорапи и надъ тѣхъ малки алени „терлици“ нашарени съ копринени краски. Родопчянката на работа носи на нозетѣ си стѣгнѫти царвули, а въ празднични и други дни, прости папуци „льо́чени“ „каре́вли“, или пъкъ льскави кондури. Въ Рупчьоската околия, облѣклото на българката е по-широко, просто и по-грубо, а най-истъченото е въ селата Райково, Устово и въобще въ цѣло Ахѫ-челебийско. Въ селото Деридере, сѫща околия, което е едничкото въ тая мѣстность българско село, носятъ сѫщата форма, както въ старо-планинскитѣ мѣста, само съ тая разлика, че тѣ носятъ на главата си фесове съ дълги пискюли, прѣмѣтнати голѣми мо-

рави кърпи наведени къмъ дѣсното рамо. Зимно врѣме носятъ връзъ сукманътъ дълга сукнена, или абена широка дрѣха, подплатена съ скжпи кожи и нарѣчена „жюбé“ или „капамó“. Въ Ксантийската околия, има само двѣ български селца, Еникьой и Габрово, расположени въ южнитѣ ребра на Родопитѣ, въ много плодородни поляни, въ които българкитѣ носятъ тѣсенъ еднакво сукненъ сукманъ, съ прости краски, а връзъ него друга врьхна до колѣнитѣ дрѣха, незакопчена отпрѣдъ и тя отъ сукно. На главитѣ си носятъ голѣми червени, или алени кърпи. Зимно врѣме родопчянката носи малка до поясътъ дрѣшка, незакопчена отъ прѣдъ и често подплатена съ кожи, която наричатъ „кунтóшъ“ „шютáкъ» „салтамáрка“ или пъкъ длъга до колитѣ и широка абена дрѣха отъ синъ цвѣтъ, подплатена съ прости агнешки кожи и нарѣчена „дльóгъ кю'ркъ. Момичетата носятъ на ржцѣтѣ си стъклени „грѝвни“, на пръститѣ прости сребренни пръстени и отъ десната кълка спусната отъ поясътъ, длъга копринена кърпа, нарѣчена „коáлченица“.

Облѣклото на помакинитѣ е доста различно по нѣкои части, съ това на българката; нъ и на много мѣста съвършенно еднакво. Вмѣсто сукманъ, помакинята носи сжщата форма памученъ платъ съ червенъ, или аленъ цвѣтъ, съ зелени или черни паралелни чърти отъ горѣ на долѣ. Тая дрѣха отъ странитѣ е раздвоена до колѣнитѣ и нѣма никакви почти краски; наричя се „антерѝя“, която твърдѣ прилича на сукманътъ, който носятъ българкитѣ въ тракийското поле. Поясътъ и прѣстилката сж такива, както и българката, тъй сжщо и „тестенелитѣ“ се еднакви, нъ у помакинята не сж тол-

кова истъчени, както у сестрата ѝ българка. На гжрдитѣ помакинята носи най-обичното ней труфило „сѝнце“, а на главата връзъ фесътъ единъ видъ сребренна кржгла и вдлъбната плочица, която има прѣзъ крайщата си малки монети и която наричятъ „тепелѝкъ“. Момитѣ вмѣсто „тестенелитѣ“, носятъ червени кърпи. На ногитѣ си въ празднични дни и на госте, носятъ единъ видъ голѣми, широки и много грубо направени червени или жълти ботуши, а подъ тѣхъ шарени чорапи съ червени „терлѝци“. Тѣ носятъ още и малки врьхни дрѣшки отъ просто сукно навезени почти всички съ сърма и коприна. Коситѣ си помакинитѣ плетжтъ отзадъ съ много ситни „плéтѣни“, а българкитѣ само на два голѣми. Женитѣ помакини носятъ врьхна голѣма, широка и отворена отпрѣдъ дрѣха, направена отъ домашна аба, зеленъ или червенъ цвѣтъ, която по нѣкои села има една квадратна чясть спусната надъ плещитѣ и нашарена прѣзъ крайщата си съ прости краски. Тая дрѣха наричятъ „жюбé“. Българката въ Родопитѣ други искуственни прѣ равки по тѣлото си много прѣзира и тя запазва природната си красота до старость, както си ѝ е естеството надарило. Само помакинитѣ иматъ обичай да „каносватъ“ ногтетѣ си съ алена боя, а съ тѣхъ и зжбитѣ и вѣждитѣ по нѣкогажъ и тогава тя става твърдѣ оригинална карикатура.

Ето всичкото облѣкло и труфило — „аддѝло“ — съ което родопчянката е облѣчена. Тя много страстно обичя облѣклото си, което сама съ ржцѣтѣ си работи, и всѣкогажъ най-много се труди за него, да имя по нѣколко ката. Облѣклото си много пази и държи чисто, а при това тя умѣе да го но-

си доста и прилично. Обичя народното си облѣкло повече отъ себе си и много прѣзира днешната гражданска мо́да, макаръ и да ѝ се смѣятъ.

Облѣклото, съ което родопский Българинъ и Българо-Мохамеданинъ е облѣченъ е едно и сѫщо, безъ никаква разлика, само че помакътъ, за отличие отъ братътъ си Българинъ, носи широкъ фесъ съ бѣла навияна около него „чалма́“, а Българинътъ, или чисто фесъ съ пискюлъ отгорѣ, или пъкъ съ черна чалма около него. Шапкитѣ сѫ твърдѣ рѣдкость били до сега, нъ отъ врѣме на войната, тѣ сѫ доста прѣдпочтителни. Съ една рѣчь, Родопчанинътъ носи источно облѣкло, по подражание на азиятското. То състои отъ широки абени гащи, съ тѣсни и закопчени на ногитѣ си крачоли, ошити съ много или малко гайтани, вързани набрато прѣзъ кръстътъ съ вълнена връзка „варкозунь“, а надъ него съ аленъ, или червенъ поясъ, навитъ на много катове. Тая дрѣха наричатъ „шалва́ри“ „потуре“ и пр. На ногитѣ си носятъ много широки, до колѣнитѣ дълги калцуни, направени отъ дебела проста аба, бѣлъ или черенъ цвѣтъ, и отъ горѣ спуснати завратено на долѣ; наричатъ ги „калче́та“. А въ работни дни носятъ обикновенно царвули; съ бѣли и навиени развлѣчено навуща, стегнати съ кожани връзки. Слѣдъ царвулитѣ главнитѣ обуща сѫ прости папуци, а нѣгдѣ и кундури. Въ горнята часть на тѣлото носятъ добрѣ закопчени съ стегнати рѫкави „каугилгѝ“, а лѣтно врѣме безъ рѫкави забунчета, на които висятъ широкитѣ ризени рѫкави. Врѣзъ тая дрѣха носятъ врѣхна до поясътъ, отпрѣдъ отворена съ тѣсни рѫкави, или пъкъ раздвоени висящи отъ

задъ, нарѣчени „доламо́“. На главата носятъ плетени бѣли „терлѝци“ а надъ него фесътъ.

Облѣклото на Българитѣ изъ-день въ день става по-истънчено и по-раскошно, а у Помацитѣ, то́ е все еднакво. Българинътъ се облача прилично и чисто и много пази дрѣхитѣ, а Помакътъ ги носи развлѣчено, нечисто и ги съблича тогава, когато станатъ на дрипель. Родопчанинътъ нѣма толкова грижа за много и истънчено облѣкло, както това е страсть у Родопчанката. Косата си тѣ носятъ дълга до тилътъ, отпрѣдъ главата брѣсната заедно съ брадата, а мустацитѣ сѫ на добра почеть. Българитѣ много прѣзиратъ брадата, а Помацитѣ я подстригватъ и оставятъ като отличителенъ знакъ за Мохамеданството.

Жилищата, въ които родопчанинътъ живѣе сѫ прости, широки и никакъ не чисти, а въ сравнение съ полскитѣ, тѣ сѫ по-добри. Кѫщитѣ обикновенно въ родопитѣ сѫ правятъ каменни, много трайни, вътрѣ дървени и по на два, или три етажа (ката). Отъ горѣ се покриватъ съ черни каменни плочи, и много рѣдко съ дъски, или съ слама; съ черепици нѣма. Отъ вънъ прозорцитѣ се оставятъ много на рѣдко и съвършенно малки, които се затварятъ съ вратца, а у помацитѣ съ ситни клѣтки (кафези). Най-долний катъ на земята постилатъ съ плочи и направятъ прѣградки за оборъ, и пр. На вторий катъ се оставя широкъ потонъ, зимна стая и зимникъ, по тукашни нарѣченъ „изба“ или „клѣтъ.“ Най на горний катъ се оставя пакъ широкъ потонъ, лѣтна стая, и единъ видъ малъкъ салонъ за госте, когото наричятъ „кьо́шкь,“ а слѣдъ него плѣвникъ. Съ една речь, кѫщата е направена тъй, щото въ

нея се помѣщава всичко, което е потрѣбно за живѣяне, а съ това и добитъкътъ заедно съ храната му. Катоветѣ се правятъ съ много ниски тавани, съ малко прозорци, съ стъкла, или залепени съ хартия, съ голѣми врата, и съ широко огнище при стѣната за огнь, на когото димътъ излазя прѣзъ широки комини. Отъ студъ, кжщата е незапазена почти никакъ, защото студений въздухъ свободно влазя прѣзъ отверстията на куминътъ, прозорцитѣ и вратата.

Ако влѣзете въ една родопска кжща, на дворътъ *) ще срѣшнете най-напрѣдъ едно стадо домашни птици, крави, мулета, кози и пр. На една страна дрьвникъ съ натрупани сухи букови дрьва за огрѣвъ, на друга оборъ съ добитъкъ, на третя станъ за тъчяне, а до него клѣтка за кокошкитѣ и на четвьртата корито за пране. За въ срѣдний катъ, вий ще се искачите по добрѣ направена дьрвена стълба, до която стои малъкъ отъ страната коридоръ за миене домашнитѣ сждове „миélникъ.“ На потонътъ вий ще съглѣдате разни дрѣхи простнати на вьрлини за сушение, каци съ жито, или други домашни потрѣби и пр. Покажете ли главата си отъ вратитѣ за въ стаята за живѣяне, изведнажь ще ви съземе лошь и миризливъ дъхъ, вслѣдствие на непровѣтряванието на стаята и испаренията що правятъ изметъщитѣ и домашнитѣ помии събирани за добитъкътъ. Отъ срѣщната страна ще ви се прѣдстави прѣдъ очитѣ широкото огнище съ силенъ балкански огнь, задъ него вратцата на пещьта пълна съ царевица за сушенье, а около огнътъ нарѣдени рошави и оплескани дѣца, махатъ съ ржцѣтѣ си на

*). Дворътъ въ родопитѣ съставя най-долний катъ на кжщата, гдѣто обикновенно живѣе добитъкътъ.

огнътъ да се грѣятъ и играятъ. Бащата расположенъ въ единий кътъ на огнището, стои дълбоко замисленъ съ втречени въ играющий пламъкъ очи, съ хиляди мисли и планове въ умътъ, на кждѣ трѣбва да потегли за да тръси работа; гдѣ е житото поевтино, а надницата по-скъпа. Ако ли той е свршилъ работата си благополучно, тогава напуска грижитѣ и почне да се шегова и весели съ безгрижната си челядь. Въ това врѣме на огнътъ клъкоти изъ полегка фасулъ или каша за дѣцата. Домакинята или шьта изъ кжщи и приготвя вечерята, или пакъ стои права съ хурка въ ржцѣтѣ си, бързо и несъглѣдно усуква вишкитѣ за бждщитѣ си нови дрѣхи. На около въ кжщи накичени по стѣнитѣ висятъ торби, праздни или пълни съ разни домашни потрѣби; на друга страна опъснени полици съ сждове, а на трета одръ съ възглавници и покривки. На таванътъ накиченъ врьзки царевица, а кжщата послана съ рогозки и врьзъ тѣхъ дебели козьци съ тукъ тамъ шарени домашни възглавници. Каквото намѣрихте въ тоя катъ, такова сжщото ще бжде и въ горний. Кжщитѣ сж лепени и отъ вънъ и отъ вътрѣ съ проста калъ, само по-заможничкитѣ лепятъ съ варъ. Въ всичкитѣ почти работнически челяди ще съгледате надъ огнътъ, накичени мокри навуща и дѣтински пелени да съхнатъ, а подъ тѣхъ сложена трапеза съ ясте, спокойно вечеря или обѣдва челядьта. У по-заможничкитѣ фамилии можете намѣри по-чисти кжщи съ малко или много гражданска мобилировка и рѣдъ, нъ такива съставятъ доста малкиисключения. Челядьта си живѣе спокойно въ тѣзи стаи, подъ конто стои торътъ на добитъкътъ, на когото испаренията имъ отиватъ въ самата стая. Освѣнь лошій и съ-

вършенно врѣдний въздухъ вътрѣ въ кжщитѣ, ако притуримъ и лошата храна и незгодното облѣкло, то що се зачюди человѣкъ твърдѣ много, какъ родопчянинътъ може да исхрани такива жилави дѣца и трудолюбиви работници. Благодарение на природата, че не зема възнаграждение за това имъ лошо самоотглѣдвание.

Ако влѣзете лѣтно врѣме въ кжщата на Родопчанинътъ, вий нѣма да намѣрите жива тварь, всички сж на нивата или ливадата. Дѣцата съ добитъкътъ скачатъ като козлета по скалиститѣ бърда, а родителитѣ имъ цѣлъ день на слънчовий пекъ жънатъ или копаятъ. Дори и двумѣсечното повитаче взема учястие въ родителската му работа и още отъ пелени, то се научава да работи безъ почивка, на приятний балкански въздухъ. Направената му люлчица у двѣтѣ еластачни борики, непрѣстанно се люля отъ тихий планински вѣтрецъ и не оставя дѣтето да плаче. Слънцето захване ли да отпраща свѣтливитѣ си лучи изъ планинскитѣ рътлини и постьпенно да се скрива задъ високитѣ върхове, работата се напуща и всички се прибиратъ у дома, а нѣкогажъ оставатъ да нощуватъ на зелената морава подъ ароматичний планински въздухъ и прѣлестната балканска природа. Нъ родопчянката и нощѣ нѣма почивка; тя бърза, прѣди да се съмне, да опече хлѣбъ, да зготви обѣдъ и вечеря, за утрудениитѣ работници и въ зори да се намѣри пакъ съ тѣхъ заедно на работа. Колко е весело, колко е приятно да си лѣтно врѣме въ тия прѣлестни славянски планини! Непрѣстаннитѣ гласове на веселата родопчянка, мелодичний гласъ на кавалитѣ овчярски, сладкогласнитѣ цвърчения на разнообразни-

тѣ планински птичета, плѣнителната балканска природа, сж най-голѣмата красота, най-веселото удоволствие и най-прѣлѣстната картина, на които човѣкъ никога неможе се насити. Това е за тия, които иматъ вънкашна работа; а тия що нѣматъ, отъ утринъ до вечерь стоятъ събрани подъ нѣкое сѣнчесто дърво та прѣджтъ и се веселятъ съ шюмливи разговори. Щомъ за наближава нѣкой праздникъ, рѣкитѣ и чешмитѣ се испълнятъ съ перачки, лепятъ, миятъ и редятъ кжщитѣ и се приготвятъ за него. Сутреньта всички безъ разлика на възрасть се на моление Богу, а слѣдъ отпускъ до обѣдъ захващатъ веселитѣ визити (гости) изъ съсѣдитѣ и роднинитѣ, гдѣто се черпятъ съ сладка́ и разни питиета. Стане ли пладнѣ, и малко, и голѣмо сж на „хорѝщето“ гдѣто момитѣ и момцитѣ[1]) играятъ народното хоро и се веселятъ съ най-добритѣ си дрѣхи, а родителитѣ имъ отъ страна не могжтъ да се нарадватъ и избиржтъ бѫджщата си снаха или зеть. Хорото трае до мрькнало и тогава всѣкой се разотива по дома си и се приготвя за утрѣшната работа. Вечерьта, особенно есенно и зимно врѣме, селата се като освѣтлени отъ многобройнитѣ сѣдѣнки, гдѣто момитѣ се събиратъ да прѣджтъ или работятъ друго нѣщо, взаимно и се веселятъ. Улицитѣ сж пълни съ момчета, които обикалятъ по сѣдѣнкитѣ, а на всѣка десета кжща ще чуете народни пѣсни, гайда и шумливи разговори и веселия. Зимно врѣме, когато нощитѣ сж голѣми, отъ вънъ шумоли снѣгъ, виялици и студъ, а въ кжщи голѣмъ балкански огънь освѣтлява стаята, Родоп-

[1]). Въ Родопитѣ на не оженений момъкъ казватъ „ю накъ“ или „ко̀пеле“ а не момъкъ, както ги наричятъ другадѣ.

чанинътъ и челядьта му облѣчени въ дебели зимни дрѣхи, сѣди въ кѫтътъ и приказва прикаски на събраното около него семейство, когато пъкъ Родопчанката преде, и никога почивка не знае. Денѣ мѫжетѣ често отиватъ по ловъ[1]), дърва, или пъкъ сѣдѫтъ въ кѫщи, и спокойно испращатъ зимнитѣ дни и нощи, защото малко или много, той си е приготвилъ зимнина прѣзъ лѣтото. Най-много работятъ помацитѣ и тѣхната почивка е само, когато да си напълнятъ стомахътъ. Учудилъ би се человѣкъ въ лакомството на тѣхъ; въ двѣ минути вий ще видите че нѣколко хлѣба отъ трапезата нѣма, а котлето съ кашата или чорбата, останало на дъното. Родопчанинътъ нѣма опрѣдѣлено врѣме за ядене; осѣти ли, че стомахътъ е празенъ, яде що намѣри, а нѣкой пѫть и едно слѣдъ друго. Главно яде три пѫти на день; сутринь щомъ стане отъ сънь яде обѣдъ, когото наричатъ „пробшка“, пладнина и послѣ вѣчеря. Най-много обича пушението тютюнъ, безъ когото една минута не може да търпи; тъй сѫщо и спиртливи питиета пие много неумѣренно. Въ яденето си той е бръзъ, яде лакомо нъ прилично, съ лъжици или помашки, съ ржка. Всѣкой щомъ се наяде, не става отъ трапезата прѣди да сѫ се ненаяли и оставили всички. Въ яденето си, на госте, по визити и прѣдъ хора, той прави много етикети и се стрѣми да бѫде благонравенъ.

Една отъ най-отличителнитѣ чърти въ характерътъ на родопскитѣ жители, съхранена на голѣма

[1]). У Помацитѣ ловътъ е много на почеть, а у Българитѣ той е само за растуха. Помацитѣ ловятъ най-много зайци, на които мѣсото страстно обичатъ, лесици, порове и др.

почеть и до днесь е гостоприемството. Само тоя, който е испитвалъ тѣжкитѣ минути на странствованието, не може да не знае какво нѣщо е гостоприемството. Да не посрѣщне нѣкой странникъ, да не го прибере и нагости, прѣзиратъ го всички и го иматъ за человѣкъ безнравственъ. У помацитѣ гостоприемството е на много силни основи. Въ всѣка по-заможна помашка фамилия, си има особно опрѣдѣленна стая за прибирание на странници. А въ всѣко малко или голѣмо помашко селце, има по нѣколко такива гостоприемни стаи, които се издържатъ общо, и въ издържанието имъ взематъ участие и най-сиромаситѣ. Въ тѣхъ, когато и да отиде человѣкъ, отъ каквато народность и вѣра и да е, ще намѣри изобилно храна не само за себе си. нъ и за добитъкътъ си, и може да прѣстои нѣколко дни безъ да го е грижа за нѣщо. Щомъ отиде пѫтникъ, приематъ го съ лъскава любезность и учтивость и изведнажь ще почнатъ да му носятъ ясте, дърва, каве и пр. У помацитѣ да нахранишь и приберешь странникъ го считатъ за най-голѣма добродѣтель „себáпь“. Макарь и у най-лютий си неприятель и у най-вълрлий фанатикъ помакъ да отидешь въ стаята му, ще те посрѣщне и нахрани и вече да се не боишь отъ него за нищо. Никой отъ това село и отъ тая кѫща особно, не смѣе да ти направи зло.

Ако вий влѣзете въ една българска кѫща, изведнажь ще станатъ всички отъ мѣстата си, ще прѣкъснатъ всичко, ще ви направятъ първото мѣсто да сѣдните и ще ви приематъ и посрѣщнатъ съ най-нѣжна любезность, като че си князь. Щомъ сѣднете, ще сѣднѫтъ и тѣ съ погледитѣ си обърнати

къмъ васъ и всякой ще ви запитва за здравието ви, за състоянието ви и всяко ваше щастие или нещастие ще сподѣлятъ най-съчювственно. Домашнитѣ ще се расшьтатъ изъ кжщи, ще ви черпятъ съ сладко, каве и ракия, а слѣдъ това ще ви принесжтъ и ясте. Родопчянинътъ за самого себе си и за всичко друго, е много скъперникъ, нъ за да нагости и посрѣщне гостъ, той не жали нищо. Той и челядьта му сж задоволяватъ съ каквото ясте и да намѣрятъ, нъ за странникъ за да се отстрами, ще пести всичко за да набави. Когато гледа човѣкъ всичката тая искренна любезность и гостоприемливий духъ на родопскитѣ жители, неволно си припомна характеристиката въ историята на старитѣ славяни, че тѣ сж били принудени да откраднатъ отъ съсѣдътъ си, за да нахранятъ гоститѣ си. Ето че тая чърта отъ характерътъ славянски е напълно опазена въ днешнитѣ имъ потомци въ родопитѣ.

Друга втора отличителна чърта, която напълно характеризира патриархалний животъ на родопскитѣ жителя е почитътъ къмъ по-старитѣ, по влиятелнитѣ и въобще къмъ всички по-голѣми по възрасть и положение. Да кажемъ че вий сте старъ и влезете въ една родопска кжща, изведнажъ всички, които сж тамъ щж станжтъ на кракъ, ще ви направатъ мѣсто и догдѣ вий не сѣднете, тѣ нѣма да сѣднжтъ. Ако тѣ сж имали разговоръ за нѣщо, ще го прѣкъснатъ. Когато поставятъ ясте, тó нѣма да захващатъ да яджтъ, прѣди вий да не сте подкачили, тъй сжщо трѣбва да оставатъ да яджтъ, прѣди вий да сте оставили; тютюнъ, спиртливи питиета никога не се позволяватъ прѣдъ родители и въобще къмъ по-стари. Срѣщнжтъ ли ви

на улицата, отбиватъ се на страна, или ако сж сѣдѣли или разговаряли, изведнажъ още отъ далечь тѣ ще станатъ на кракъ, ще прѣкъснатъ всичко за да ви отдаджтъ приличната почеть. Никога момъкъ или мома нѣма да си позволятъ да пѣятъ, играятъ или да се веселятъ, прѣди да имъ се позволи отъ родителитѣ и въобще отъ по-старитѣ, които може да се намѣрятъ тамъ. Позволили си нѣкой да наруши това, той вече се счита за не добръ и въобще за нехранимайка, и никакъ не ще може да излечи лошото мнѣние, които сж си съставили за не доброто му обхождание. Тая строгость и скромность въ нравитѣ и отношенията на родопский житель, се пазятъ твърдѣ строго въ цѣлата Родопа, а най-много у помацитѣ и въ скотовъдческитѣ български села.

Ако би човѣкъ пожелае да си състави точно и истинно понятие за старий войнственъ духъ, съ когото толкова се славили нашитѣ дѣди, тó той ще намѣри това въ животътъ на родопченинътъ. Казахме и другадѣ и пакъ ще повторимъ, че най-много опазено, отъ животътъ, нравитѣ и характерътъ на старитѣ славяни до днесь, може да срѣщне човѣкъ само въ Родопитѣ. Та и не ли тоя юнашки духъ, на родопский житель, него е опазилъ въ езикъ, въ обичаи, животъ и пр. до днесь? Погледнете въ историята и вий ще се удивите, че прѣзъ какви критически обстоятелства той се е опазилъ въ всичко и до днесь. Тоя неговъ духъ на родопченинътъ, е запазилъ прѣлестното му отечество — Родопитѣ — да неможе да стъпи кракътъ на неговъ вѣченъ неприятель — Гърцитѣ — който хиледи срѣдства е полагалъ за да ги постави подъ фенерската патриаршия. Нъ ний се отдале-

чихме, да дойдемъ на прѣдмѣтътъ си. И въ най-сиромашката колиба да влѣзете, гдѣто бѣдний родопченинъ притѣжава богатство само отъ едни одърпани дрѣхи, яде соль и хлѣбъ и съ една рѣчь живѣе най-нещастенъ животъ, вий непрѣменно трѣбва да намѣрите и що годѣ оржжие. Това е днесь и въ днешнитѣ обстоятелства, а що ли трѣбва да е било тогава, когато правителственнитѣ заповѣди и распорѣждания ставаха по волята и прищевкитѣ на нѣкой си ага — деребей — и тó въ Родопитѣ? Народната родопска пословица напълно характеризира страстьта къмъ оржжие въ Родопитѣ. „Чифтъ пиштóле въ голъ корѐмъ“, а юнашкий имъ животъ, въ мѣстнитѣ народни пѣсни, въ които се въспѣватъ подвигитѣ на горскитѣ юнаци. У по богатичкитѣ и по заможнитѣ вий ще намѣрите по нѣколко видове оржжие. Родопченинътъ къдѣто и да отиде, първата му грижа е оржжието. Съ него той чувствова ний-сладкото удоволствие въ животътъ си, и съ него исказва веселието си. Ако той отива за чюжбина, тó той ще остави родното си мѣсто съ гърмѣжь и въ гърмѣжь ще го испратятъ съселянитѣ му. Ако се връща, той пакъ ще прѣдизвѣсти здравието си и завръщанието си благополучно, съ гърмѣние пушки. Ако стане свадба, годѣжь или друго веселие, първото му удоволствие е гърмѣнието. Ако се съберѫтъ нѣколко души да се веселятъ наедно, тó буйний си нравъ ще укроти и наслади съ гърмѣжь. Лѣтно врѣме, когато всичкитѣ занаятчии слѣдъ дълго едногодишно странствувание се завръщатъ у дома си и овчеритѣ съ стадата сѫ испълнили роднитѣ си планински мѣста, цѣли дни и нощи нѣма почивка отъ гърмѣжи и пѣсни. Даде ли

поводъ единъ, хвърли ли се една пушка, ето че горитѣ и усоитѣ екнѫтъ отъ хиледи гърмежи и единъ отъ другъ се надпрѣварватъ, а селото за пѫтника се прѣдставя, като че се намира въ кърваво и отчаянно сражение, мѣжде двѣ неприятелски армии. Тая страсть е сѫща и у помацитѣ, нъ у българитѣ е по силна. Правителството е употрѣбявало всевъзможни мѣрки за да отмахне тоя врѣденъ обичай, нъ не е успѣло и до сега. Родопчянинътъ още отъ дѣтинство се приучва къмъ оржжие и послѣ неможе да се отучи. Вие често ще срѣщнете десетгодишно овчарче да носи оржжие по тѣжко отъ него, и което твърдѣ умно и сполучливо управлява.

IV.

Вѣроисповѣдание и набожность. — Суевѣрия. — Вънкашность, отличителни чърти и положение на родопчянката. — Родопский жителъ. —

Забѣлѣжихме по-напрѣдъ, че всичкото население въ Родопитѣ (освѣнъ нѣкои източни части, като Кърджалийско) е една народность — Българи, раздѣлени на двѣ вѣроисповѣдания — българи християни и отъ въсточно православно вѣроисповѣдание, и българи мохамедани. За приемането послѣднитѣ мохамеданската религия сѫ запазени доста тъмни и не ясни прѣдания измѣжду населението, нъ тó трѣбва да е ставало до скоро и бавно, защо на много мѣста се срѣщатъ сродници и до днесь (братовчеди трети, четвърти и кумовска роднина, която въ родопитѣ е на най-голѣма почетъ и пазение), мѣжду

българитѣ и помацитѣ.[1]) Отъ послѣднитѣ много сѫ си запазили прѣкоритѣ (прѣзимя) и до днесь чисто български, като Поповци, Стояновци и пр. и всичкитѣ названия на села, рѣки, мѣстности, бърда и други подобни носятъ чистото българско название, сѫщо каквото е било напрѣдъ. Едничката разлика е вѣрата, която у помацитѣ се пази и испълнява само на форма, подъ фанатическото ръководство на ходжитѣ и моллитѣ. Мнозина отъ тѣхъ не пазятъ

[1]) За врѣмето, причинитѣ, начинътъ и срѣдствата на истурчванието родопскитѣ българи, днесъ помацитѣ, се слушатъ разни прѣдания, за които ний ще говоримъ на друго отдѣлно мѣсто. Едно прѣдание, па и само прѣдполагание, запазено въ родопскитѣ жители и до днесь, и основено на исторически изслѣдвания може да се земе за положителна истина въ причинитѣ на тѣхното истурчване. Ето що ми е расказалъ единъ старъ 90 годишенъ старецъ Устовченинъ, доста развитъ и влияителенъ на врѣмето си българинъ, името Каинъ Саващо, чиито думи азъ прѣвѣждамъ по мѣстното си нарѣчие: „Когато Българското царство се призолу утъ Турцѣтѣ на всякаде, наши-сѣ планини били млого врѣме чювани утъ болгаретѣ, та ни давали да припари турчинъ. Тугава въ Султанъ Мехметово царуване, са пруводили сичкитѣ турски аскере, та даржале млого врѣме заградени нашисѣ балкане, и най-сѣтне съ измама нафлѣли отъ сѣкаде и хми збрали силяхътъ, като хми са фтасалъ Султанътъ да ги ни хала. Ала ги оставили съ празни реоки, тогава поповетѣ и по-голѣмитѣ людие изколили, а на другитѣ казали или да се потурчатъ, или да ги исколятъ. Тугава, кутрйту не искали да ся турчатъ, разбѣгали сѫ пу гурйтѣ и са хранили съ корене и трѣви; пакъ кутрйту били страшливи, приболи турската вѣра, ала казали на Султанатъ да хий си остави азикетъ, да си думатъ на него. Сичкито азъ го попитахъ, колко врѣме може да има отъ тогава до днѣсъ, и защо не е ставало потурчване и въ другитѣ мѣста, гдѣто има българи а само въ родопитѣ, тоя невиненъ родончянинъ ми отговори убѣдително, че: „Турцитѣ ги е било млого страхъ отъ насъ въ нашисѣ планини, оти болгаритѣ тува, въ тогавашнитѣ врѣмена се били млого лоши, и ако ги оставятъ не потурчени, може да хме правятъ лошьо отсѣтнѣ“. — На вторий въпросъ каза, че: „ние утколѣ, да има 150—200 гудини утъ тугава. Оти си имаме още руднини у тѣхъ“ — Спорѣдъ С. Захариева въ описанието на Т. Пазарджийската кааза (вижъ стр. 68), е било въ 1657 год. А споредъ Д-ръ К. Иречекъ въ 1667 г. вижъ П. Сп. София книжка X).

рамазанъ и моленията си по петь пѫти въ денонощие, защото не знаятъ нето една дума отъ молитва по турски и много мъчно се научва нѣкой отъ тѣхъ да ги изрича изустъ. Отъ по напрѣдни врѣмена, тѣ, макаръ и механически, сѫ се държали много строго у натрапената имъ съ на сила на врѣме непонятната тѣмъ религия и често сѫ се явявали най-распалени фанатици къмъ нея, нъ това чувство можемъ съ удоволствие да исповѣдаме, попада постъпенно. Всичкитѣ обичаи по рождение, погрѣбение, годежь, свадба и др. се пазятъ строго такива сѫщи, каквито и у братията българи. Понятията отъ християнската регилия у помацитѣ сѫ добрѣ знаятъ, а въ нѣкои мѣста се испълняватъ и нейнитѣ обичаи. Въ южнитѣ ребра на родопитѣ, отъ дѣсний брѣгъ на рѣка Арда, въ тъй нарѣченитѣ чисто помашки села „Ютеюзъ-кьойлери“, гдѣто населеннето е прочюто по разбойнический си духъ, и до днесъ правятъ помени за умрѣлитѣ, дори и нѣколко християнски праздници се празднуватъ и отъ тѣхъ.

Българитѣ християни сѫ много набожни. Дойде ли праздникъ, всичкото семейство отива въ църква, дори и най-малкитѣ дѣца, и всѣкой бърза да иде по-рано. Поститѣ се пазятъ съ голѣма строгость и друговѣрцитѣ се силно мразятъ. Много протестантски и католически проповѣдници, които сѫ посѣтявали тия страни съ пропагандическа цѣль, сѫ изгонвати съ бой, гладни и боси и съ сълзи на очитѣ си. Съ такъво прѣзрѣние и лютость сѫ се отнасяли и съ Гърцитѣ, при всичко, че много икономически интересси ги свързватъ по между имъ, и не веднажь женитѣ съ тояги и ругателства сѫ

изгонвали грѣцкитѣ владици, когато случайно, или нарочно сѫ отивали въ селото имъ. Нъ при всичката тая набожность на родопскитѣ Българи, знанията за вѣрата сѫ твърдѣ оскѫдни — много малцина има, които би знаяли изустъ нѣкоя молитва; обикновенно се молятъ съ свои думи. Никаква работа родопский Българинъ не ще захване, безъ да се не прѣкръсти и помоли; на ясте, слѣдъ ясте, въ радость, или скръбь, въ опасность, се моли и моленията си придружава съ кланяние до земята „метáния“, които се считатъ като най-голѣмо срѣдство за спасение на душата.

При всичката тая набожность, и при всичкий юнашки и неустрашимъ духъ на родопскитѣ жители, ще се удиви человѣкъ, когато види, какъ Родопчанинътъ трепери отъ страхъ отъ нѣкои мними лоши духове и въображения. Суевѣрия и прѣдразсѫдци изобилно сѫществуватъ между родопскитѣ жители и мѫчно можете убѣди Родопчанинътъ за безосновностьта имъ. Най-много е распространено вѣрванието въ нѣкои мними духове и призраци, на които отдаватъ творчески и свръхестественни сили. Тия тайни духове се дѣлятъ на зли и добри и носятъ названия споредъ видоветѣ си. Едни и най-важнитѣ отъ тѣхъ, които ужь причиняватъ разнитѣ болѣсти и смьрть по человѣцитѣ и добитъкътъ, се наричатъ съ общето име „болехчѝци“. Въ всѣко село, въ всѣка махала състояща отъ нѣколко кѫщи, въ всѣка сѫббота наредъ, събиратъ изпомежду си домакинитѣ брашно, дърва, фасуль, соль и други, които прѣдаватъ на нѣкоя вдовица; а тя опече хлѣбъ, зготви ястията и въ мрѣкнало постави трапеза отъ него, на нѣкой кръстопѫть, гдѣто се съ-

биратъ жени, дѣца, по нѣкогажь и мѫже, та „лóмятъ за блáги и мéдени“ — тъй наричатъ тия лоши духове, защото не бива да ги изричатъ съ име — и останалото раздаватъ всѣкому, който би заминалъ случайно отъ тамъ. Когато това не направятъ, тогава всѣка домикиня е длъжна да раздаде по нѣщо — обикновенно малки пшеничени „колáчета“ намазани съ медъ — въ сѫбботенъ день за духоветѣ. Вѣчерь отъ какъ се мрѣкне, на дѣцата запрѣтяватъ да викатъ и играятъ вънъ или въ кѫщи, тъй сѫщо и когато работятъ, пазятъ голѣма тишина; а когато да затварятъ вратата, изговарятъ полегкичка нѣщо, за да не наранятъ, или убиятъ невидений духъ, който може би да е при тѣхъ. Когато се появи болѣсть въ нѣкое село, тогава всичко утихва и прѣдишни пѣсни, свирки и веселия се замѣствать съ гробна тишина и спокойствие. До прѣди 30—40 години, щомъ се появяла болѣсть и станели нѣколко смьртни случаи, тогава всички напущали жилищата и работата си и се разбѣгвали по горитѣ да живѣятъ, гдѣто отъ страхъ не се приближавали единъ до другъ. Ако се случало нѣкой да умрѣ, тó никой не отивалъ да го погребе и види. Ето до каква стьпень може да достигне прѣдразсѫдъкътъ у простото население. Тоя смѣшенъ ужасъ поне за сега е поисчезналъ, нъ суевѣрнитѣ страхове напълно владѣятъ между родопското население.

Много се вѣрва и въ тъй наричянитѣ у българитѣ „таласѫми“ [1]), които ужь ставали отъ

---

[1]). Пишущия настоящитѣ редове е билъ самъ очевидецъ прѣди нѣколко врѣме, да види да се изселватъ цѣли фамилии въ

умрѣли турци. Чюдното е, че у помацитѣ тия вѣрвания сѫ повече, отъ колкото у българитѣ. Отъ постаро врѣме е било силно распространено и вѣрванието въ тъй наричнитѣ у българитѣ „Самовили“ и „Самодиви,“ за които сѫществуватъ изобилни прѣдания въ мѣстнитѣ народни пѣсни и приказки, нъ за сега тѣ сѫ поисчезнѫли. Праздници за дъждъ, огнь, сушя, градъ, громъ, змии, дивячь, гладъ и други подобни се празднуватъ твърдѣ много прѣзъ годината и подъ различни начини, нъ ние за това ще поговоримъ на отдѣлно мѣсто и въ отдѣлна книжка. Тъй сѫщо баяния, врачювания, като срѣдства за цѣрение на болѣсти, сѫ много употрѣбляватъ въ родопитѣ, и всички тия суевѣрия и прѣдразсѫдъци се почитатъ, пазятъ и знаятъ и отъ българитѣ и отъ помацитѣ.

Родопчянката още отъ дѣтинството си се прѣучва и прѣвръзва къмъ родителскитѣ си нрави и привички, и отъ най-ранна възрасть, та навикнова да работи и управлява всички домашни и външни работи. Лѣтѣ и есень, тя съ сръпътъ или мотиката, е на нивата, и цѣла зима на хурката, или станътъ. Домашний добитъкъ тя прибира, дои и отгледва, външната или домашната работа, тя знае, распорѣжда и управлява, подъ нейното лично рѫководство. Съ една речь, тя е съвършенно разумна, распорѣдителна, пъргава и опитна домакиня и нищо

други села привремено, отъ тия смѣшни призраци. Таласѫмитѣ се мислятъ отъ населението, че умрѣлитѣ турци добиватъ слѣдъ смъртьта си образъ на свинета, които излазятъ изъ гробоветѣ си и ходатъ въ всяко мѣсто, гдѣто прѣзъ животътъ си сѫ ходили, та правятъ ужъ разни пакости на хората. Това се разсказва найубѣдително отъ родопскитѣ жители, и никакви срѣдства не сѫ въ состояние да ги увѣряватъ въ лъжливостьта имъ.

неможе да стане безъ да не взематъ учястие разсѫдителний ѝ умъ и желѣзнитѣ ѝ рѫцѣ. Родопчянката е извънмѣрно трудолюбива, пъргава, разумна, пестелива, разсѫдителна, опитна и скромна въ отношенията си. Притѣжава всичкитѣ качества, съ които може да се гордѣе една добра домакиня. За всичко, та обмислява напрѣдъ и послѣ пъргаво се втурва въ работа. Нищо нѣма да захване, прѣди да се е убѣдила въ доброто му слѣдствие, и нищо неще иждиви, безъ да има нужда отъ него. За нейната пестеливость и разумно проумѣване домашний животъ, напълно се характеризира въ двѣтѣ народни поговорки: „простѝрай се, спорѣдъ че́ргата“ и „една́та пара́, трѝжъ завръзвай.“

Родопчянката прѣзира всичко, което би развалило бащинитѣ ѝ нрави и обичяи, и ненавижда ония, които сѫ лениви. Дѣцата си отъ малки прѝучва на трудолюбие, и често мъмри мѫжътъ си, когато той не е работилъ. Желѣзнитѣ ѝ рѫцѣ нито минута могѫтъ да бѫдѫтъ праздни. Вий често ще срѣщнете младата родопчянка обтегнѫта съ царвули, съ хурка на рѫцѣтѣ и съ люлка съ дѣтето задеснѫта на гърбътъ, да се искачва прѣзъ най-стрьмнитѣ бърда, да отива на нивата да работи. Тъй сѫщо и вечерь, кога се врьща у дома си.

По вънкашность, родопчянката има правилно и еластично тѣло, яки мускули, прѣкрасно правилни чърти на лицето, свѣтли очи, малки вѣжди, малка и чърна коса, сплетена на двѣ изотзадъ сплитки, тънки устни, весело, червено-бѣло, крѫгло лице и скроменъ, красивъ и привликателенъ погледъ, който диша на самонадѣянность и нѣжность. Облѣклото си тя носи чисто, спрѣтнато и твърдѣ прилично на

тѣлото си. Когато ходи, тя е тиха, бърза, грациозна и много пъргава.

Отъ къмъ нравственно отношение, родопчянката макаръ и неучена, има много бистръ и разсждливъ умъ, силна память, остри чювства, набожна, милостива и търпелива душа, отмъстителенъ и яростенъ духъ. Любитствова да знае за всички чястни и обществени въпроси и да разсжжда твърдѣ мждро. Всичко помни и много обичя да приказва. Отъ чювствата ѝ нищо неможе да се укрие и много обичя да говори за разнитѣ състояния на хората. Твърдѣ много е милостива и страстно обичя да помогне въ бѣди, или нещастия. Силно е честолюбива и много люто отмъщава за нанесѣната ѝ обида, нъ по нѣкогажь показва и извънмѣрна търпеливость въ нещастията си. Отъ малко нѣщо се докача и разярява, къ бързо се и смилява. Прѣдъ мжжьтъ си показва почитъ и уважение, нъ и много често му доказва нейното равенство съ него. Съ една речь, родопчянката притѣжава всичкитѣ качества, съ които се гордѣе цивилизованната европейка, при всичко, че тя живѣе не въ велико лѣпни палати и не се слави съ раскошни моди, както последнята, а прѣкарва животътъ си съ мотика, или съ хурка въ ржцѣтѣ.

Родопчянинътъ въ много нѣща стои по долѣ отъ родопчянката, и главното нѣщо, което го прави по-горенъ е, само личното азъ, за което тя му прави самоволно отстжпка. Прѣдъ общество, той не смѣе да изрече името на жена си, за да не би той да изгуби мжжкото си достоинство отъ това, а все ще повтаря думитѣ за нея „марѝ“![1]) „дѣца-на“,

[1]). Въ Родопитѣ въобще, когато да се извика името на човѣкъ, или пъкъ при името, често употрѣбяватъ тия думи: за мжжкий родъ „бре!“ а за женский „мари“.

„коашница-на“ „баба-на“ и други подобни. Напротивъ пакъ, когато е самъ, той се признава въ слабоститѣ си, които жена му твърдѣ добрѣ знае и много често го подиграва съ насмѣшки; тогава той обичя жена си. При тая противоположность, родопчянката съ любезность и гордость повтаря името на мжжьтъ си и по нѣкогажь за самодоволство, казва за него „стáреца ми“, ако е старъ, и „юнáкътъ ми“ ако е младъ. Когато родопчянинътъ отива на госте, той отива съ жена си, която весело, горделиво и грациозно прѣстжпя по крачкитѣ му. Ако изъ пжтьтъ се срѣщнжтъ съ друга жена и се спржтъ да си прикажатъ двѣ думи, мжжьтъ стои и чяка жена си, тъй сжщо и тя тъй прави къмъ мжжьтъ си. На госте, тя приказва съ женитѣ, а мжжь ѝ съ мжжетѣ. Когато отиватъ на нивата, той носи разнитѣ сѣчива, а жената дѣтето, или ястието, и задружно, весело и любезно си приказватъ изъ пжтьтъ. Когато да захване нѣкоя работа, родопчянинътъ трѣбва да яви на жена си и земе мнѣнието ѝ, па тогава работи.

Въ вънкашность, родопчанинътъ има снажно и развлѣчено тѣло, въсчеренъ и съ грапави чърти образъ, което е знакъ на постояннитѣ му скитания по чужбина, огненни очи, черна коса, бръсната брада[1]), голѣми мустаки, проницателенъ и гордѣливъ погледъ, който диша на дързость и самонадѣянность. Въ ходътъ си, родопчянинътъ е легкъ, провлаченъ и грубъ. Облѣклото си носятъ не чисто, развлѣчено, нъ правилно. Мускулитѣ на тѣлото му сж твърдѣ здрави и яки отъ постоянното напрѣгание на тѣхъ.

[1]) Само помацитѣ, и по-старитѣ отъ тѣхъ носятъ бради, като за отличие отъ старитѣ, които мразятъ и се смѣятъ на тѣхъ.

Въ нравственно отношение, той е съ добръ умъ, нъ не развитъ, силна память, тжпъ въ чювствата си, красноречивъ, трудолюбивъ, пестеливъ, недоволенъ, завистливъ и много честолюбивъ. Всичко добрѣ запомнева, нъ често е принуденъ да живѣе подъ управлението на жената си. Когато говори, говори ясно, провлачно, разумно и красноречиво. Всичкитѣ мисли схваща поетически. Много обичя честолюбието си и никакъ не търпи обиди. Въ отмъщенията си лютъ и немилостивъ. Въ работно врѣме, той е неуморимъ работникъ, а въ праздно добръ приказвачь, веселъ пѣснопѣецъ и съ гордѣлива и самодоволна вънкашность. Много обичя да си държи ржцѣтѣ назадъ, да вдига главата си високо и да говори съ повелителенъ тонъ. Родопчанинътъ е много и пустославъ, много обичя да се хвали прѣдъ другитѣ, за своитѣ си дѣла, а и да укорява чюждитѣ; нъ често той е искрененъ.

V.

Годежъ. — Сватба. — Рождение. — Кръщение. — Домашно и училищно въспитание на дѣцата.— Погребение. — Помѣнъ.

Щомъ младата родопчанка, или младий родопчанинъ достигнжтъ петнадесеть годишна възрасть, въ тѣхъ захване да се ражда мисльта за любовь и впечатление отъ бждащий имъ съпружески животъ. Тѣ напущатъ вече дѣтинскитѣ безгрижни занятия и игри, проявлява се мислъ за самостоятетенъ животъ и зематъ по-малко и по-редко да се виждатъ на пжтьтъ. Напущатъ сжщо и прашливитѣ и окирливени дѣтински дрѣхи и почнатъ да искжтъ отъ родите-

литѣ си по гиздави, по-добри и по-нови. Родителитѣ имъ по често имъ даватъ свобода за веселие, за хорá и за сѣдѣнки — тлаки. Момичето излиза изъ кжщи на вода или отива у роднинитѣ си по облѣчено, а момчето по често заобикаля улицитѣ и другаритѣ си, и съ нетърпѣние захващатъ да чакать веселитѣ вечерни сѣдѣнки, или шюмливитѣ праздничнн хорá, за да размѣнятъ поглѣдитѣ си и втурятъ нови искри отъ любовь. Заминатъ ли на момичето 17—18 до 22 години, а на момчето 22—28 често и 30, зарадватъ се и съ треперливо сърце, дочакатъ годежьтъ[1]). Момичето научи ли вече всичкитѣ домашни работи, а момчето си съгради кжща, сгодяватъ се. Годежьтъ въ родопитѣ, и у помацитѣ и у българитѣ, става тъй: когато момчето вече е достигнжло на възрасть, съградило кжща, урѣдило състоянието си, прѣдлага на родителитѣ си, или послѣднитѣ нему за сгодяване. Родителитѣ му па и самъ момъкътъ испитватъ характерътъ, работата и отношението на момичето, — това сжщото управятъ и родителитѣ на момата —, и ако тѣ го удобрятъ напълно въ това, прѣдизвѣстяватъ напрѣдъ на моминитѣ родители за стореното си намѣрение, или пъкъ отиватъ направо. Родителитѣ на момъкътъ събиратъ въ една чисто бѣла кърпа малко памукъ и орисъ, сребренъ пръстенъ, нѣколко златни, или сребренни монети, турятъ го въ една нова торба, въ която турватъ и зеленъ босилекъ, и послѣ момковий баща, братъ, съсѣдъ, или другъ близъкъ роднина, на брой двама, или четирма души мжже, и

[1]) У помацитѣ много често се оженватъ момчета по на 18—20 годишна възрасть и по на толкова момичета. Причината на това е, за да се увѣличатъ работницитѣ во челядьта.

отиватъ у моминитѣ родители. Тамъ момата се скрива и не излазя прѣдъ „момáретѣ“ тъй се наричятъ тия, които отиватъ на годежь. Слѣдъ обикновенитѣ поздрави, почести и своиственнитѣ на родопский житель прѣструвки, гостетѣ отварятъ думата за намѣрението си[1]). Моминитѣ родители, които напрѣдъ сѫ си говорили помежду си и добили съгласието си, изъ първо се поразвѣватъ, че ужь момата имъ е глупава, малка и други подобни и послѣ склонятъ и приемѫтъ прѣдложението на гоститѣ. Послѣднитѣ — бащата на момъкътъ — извади изъ джобътъ си едно шише ракия и чаша прѣдъ моминитѣ родители, извади и „лигиáнътъ“ — нѣщата отъ торбичката, послѣ повиква момата и ги прѣдава въ рѫцѣтѣ ѝ всичкото, а тя му цѣлува рѫка и послѣ цѣлува на родителитѣ си и на другитѣ „момáре“. Момковий баща става на крака, зима шишето съ ракията налѣе въ чяшата и черпи родителитѣ на момата и другаритѣ си. Тъй се изрѣждатъ всичкитѣ и най-послѣ черпи и момата, като честитятъ съ думитѣ „да сѫ жѝви, да са честѝти, да са здѝратъ“ и други подобни. Слѣдъ това прѣдлагатъ ястие и гощаватъ гостетѣ, и послѣ ги даряватъ съ даръ, на момковий баща и братия съ по една риза и бѣла домашна кърпа, на момковата майка и сестри съ по единъ „тестенель“ съ по единъ „мандиль“ и съ по една кърпа, и послѣ турятъ въ торбата ризи и кърпи, споредъ числото на по-близкитѣ роднини. Слѣдъ весели разговори по между си, най-послѣ „момáритѣ“ си отиватъ у дома си и явяватъ радостьта на момъкътъ, като му честитятъ „годенѝцата“. Сутрѣшта момакътъ праща нѣколко оки ракия, захаръ и каве на момата и послѣ цѣлъ день отиватъ мѫже и жени да имъ честитятъ, и у момъкътъ, и у момата, гдѣто ги черпятъ съ ракия, пѣятъ, веселятъ се и играятъ хорó, а въ сѫщо врѣме гърмятъ и пушки. Това е и тъй става първий годежь, когото въ родопитѣ наричятъ „глáвѣжь“. годеникътъ „главенѝкъ“ а годеницата „главенѝца“.

[1]). „Моморетѣ“ прѣди да прѣдложатъ думата за годежь, и прѣди съгласието на моминитѣ родители, не приематъ нищо, нито каве, нито питие, което по обичайтъ на гостоприемството имъ даватъ. Годежьтъ у родопскитѣ жители става вечерь и повечето прѣзъ Юлий, лѣтно врѣме, и много рѣдко зимѣ.

Сгодената по тоя начинъ мома, не бива вече да отива на сѣдѣнка, или хорó, безъ знанието и позволението на годеникътъ си. На хорото тъй сѫщо не бива да играе, безъ годеникътъ си, тъй сѫщо прави и годеникътъ. Годеницата не бива да говори на роднинитѣ на годеникътъ си и когато ги срѣщне, или отидѫтъ у дома ѝ, тя трѣбва да се крие за да не я видятъ. Годеникътъ вече всѣка недѣля отива у годеницата си, гдѣто често занася едно друго и стои нѣколко часа и послѣ си отива. Той може да отиде и денѣ, когато иска и при това, той се грижи да отдава особна почеть и уважение на родителитѣ и роднинитѣ на годеницата си.

Вторий годежь се казва „нóсяние гиздѝлото“, който става слѣдъ една до четире години, а по нѣкой пѫть и веднѫжь съ първий. Той се извършва по слѣдующий начинъ: Годеникътъ приготвя единъ добръ „фустань“, нѣколко реда златни монети, сребренни „игли“ фесъ, „дюлбенъ“ чорапи, кондури, нѣколко кърпи, огледало, гребенъ, „зю'нки съ чедрáзе“ и други подобни. Събиратъ го въ една торба, а въ друга турятъ нѣколко оки

ракия, захарь и каве, и опрѣдѣляватъ деньтъ, когато ще го носятъ. Тогава у моминитѣ родители нарѣждатъ кжщи, лѣпятъ, миятъ и приготвятъ ястие. Роднинитѣ по-близки на момъкътъ, баща му, майка му, на чело съ него лично, отиватъ денѣ или вечерь на нѣкой праздникъ, тържественно у моминитѣ родители съ пѣсни. Тамъ родителитѣ и роднинитѣ, облѣчени гиздаво, ги посрѣщатъ, здрависватъ и поканятъ да сѣднатъ въ приготвената стая. Момата въ това врѣме не излиза прѣдъ гостетѣ, а момъкътъ се срамува и нищо не говори. Момковитѣ родители повикватъ момата и вржчаватъ въ ржцѣтѣ ѝ занесеното за нея „гиздѝло“, а тя редомъ имъ цѣлува ржцѣтѣ и послѣ ги черпи, а слѣдъ това си отива въ другата стая. Родителитѣ ѝ гощаватъ гостетѣ, веселятъ се, пѣятъ и послѣ си тръгватъ. На тръгвание момковитѣ родители даряватъ момата съ пари, всѣкоя отъ себе си, а тя имъ цѣлува ржцѣтѣ при излазянието имъ изъ кжщи — това се нарича „впѝвъ“. На втория годежь моминитѣ родители даряватъ момковитѣ съ даръ повече, отколкото въ първий и освѣнь това, даватъ на тѣхъ двѣ баници и два голѣми пшенични хлѣба, отъ които момковитѣ родители на другий день „гостя'тъ роднинитѣ и съсѣдитѣ. Отношенията на момъкътъ съ годеницата и родителитѣ ѝ сж, както казахме по-горѣ. Освѣнь това момъкътъ всѣкогажь, кога се връща отъ чюжбина, занася кърпи, грозде и други дарове на годеницата си. Когато дойде именій му день, занася ракия, захарь, каве и други подобни у годеницата, гдѣто отиватъ роднинитѣ ѝ въ негова честь на визити. На колѣда, годеникътъ отнася у годеницата си по нѣколко оки „халвó“ и сухо

грозде, което пакъ моминитѣ родители сподѣлятъ на роднинитѣ си и съсѣдитѣ.

Отъ първий годежь, до свадбата се изминватъ отъ 2—10 години и прѣзъ това врѣме момъкътъ си съгражда кжща, ако той по напрѣдъ не е съградилъ, направя си покжщнина, а момата вече се стѣга да прави дароветѣ, по тукашни нарѣчени „спáпове“ „прѝка“ и пр. Тая зестра състои отъ 4—10 ката дрѣхи, ризи, „миндѝля“ „тестенеля“, торби, кърпи, постилки и покривки, и други дреболии, всичкото отъ 3—40 товара въ оцѣнение отъ 2—20 хиляди гроша. Много пжти ставатъ и разваляния на годежи. Щомъ годеникътъ, или годеницата си омръзнатъ помежду си, или се появятъ други по-добри, връщатъ си всичко занесено отъ годежьтъ, и който най-напрѣдъ е върнжлъ и развалилъ годежьтъ, даватъ глоба на общинската касса толкова, колкото е състоялъ първий „ мишанъ “ занесенъ отъ момъкътъ. Много ставатъ и открадвания годеници отъ другъ момъкъ, или пъкъ годеникътъ друга мома. Такива случяи се доста много въ родопскитѣ жители, на които първата причина е отъ обичяйтъ да се годятъ по много врѣме.

Когато и отъ двѣтѣ страни се приготви всичко, тогава почнжтъ да се готвятъ за свадбата. Момъкътъ праща една вечерь баща си и още единъ или двама хора отъ роднинитѣ си у момини, за да опрѣдѣлятъ деньтъ, начинътъ и други потрѣбности изискуеми за свадбата, което тукъ наричятъ „сѣчение свадба“. Тѣ отиватъ у момини, гдѣто ги посрѣшатъ роднинитѣ ѝ, черпятъ ги и ги гощаватъ и послѣ опрѣдѣлятъ деньтъ, който обикновенно е недѣля, а въ това врѣме опрѣдѣлятъ и какви да-

рове сѫ потрѣбни на момата и колко чивта обуща, добитъкъ, орисъ, ракия на момъкътъ[1]). Момата въ това врѣме не излиза прѣдъ тѣхъ. Когато споразумѣнията станатъ, отиватъ си у дома си и вече захващатъ да се готвятъ за свадбата. Момата цѣлата седмица не излиза по вънъ и всичкитѣ ѝ роднини и съсѣдки ѝ помагатъ, та ѝ миятъ и приготвятъ дароветѣ, и я приучватъ на изобилнитѣ обичаи при свадбата, които тя трѣбва да знае. У момъкътъ докарватъ добитъкъ, купуватъ питие—ракия и вино—орисъ и други потрѣби за тѣхъ.

Прѣзъ седмицата у момъкътъ опрѣдѣляватъ „дéверитѣ“ „кумóтъ“ „стáръ-свáтъ, стáра-свáтя“ и „мáгерь“[2]). Въ четвъртъкъ, „деверитѣ“ отиватъ у момата, която тогава плаче, а родителитѣ ѝ даватъ три или четире нашарени съ коприна и сърма алени торби, двѣ за деверитѣ, една за кумътъ и друга за момъкътъ. Въ петъкъ роднинитѣ сѫшиватъ дароветѣ (прѝката) на денкове, и родителитѣ ѝ отдѣлятъ всичко, което е нейно и за нея, турятъ го въ отдѣлна стая, въ която момата посрѣща дружкитѣ си, плаче и се прощава съ тѣхъ, и вече отъ тамъ не излиза никъдѣ, до въ недѣля, когато я извождатъ „свáтоветѣ“. Въ сѫбота утринята, деверитѣ отиватъ у момата, заедно съ старий сватъ, и съ торбитѣ, товарятъ на едно муле орисъ, ракия, и закарватъ два, или три, едри и ошарени

[1]). Растоянието на деньтъ, когато ставатъ горнитѣ споразумѣния за деньтъ на свадбата, бива отъ една до двѣ недѣли.

[2]). Старий сватъ и сватия, служатъ като родители, защото момковитѣ родители не отиватъ у момини. Кумъ се наричя крьстникъ по мѣстни калтата, който ще вѣнчава младоженцитѣ, а магерь ся казва тоя, който ще приготвя ястето. Свадбитѣ въ родопитѣ обикновенно ставатъ лѣтно врѣме прѣзъ Иулий, а по нѣкой пѫть и зимно—прѣзъ Яннуарий, нъ по рѣдко.

съ цвѣтя овена. У момини, родителитѣ ги посрѣщатъ на дворътъ, гдѣто излиза и момата съ надвесенъ до гѫрдитѣ „тестенéль“, съ прикрити рѫцѣ цѣлува деверитѣ и старий сватъ на рѫцѣтѣ и колѣнитѣ, и овнитѣ на челата. Това се нарича „гóдежь“. Слѣдъ като ги почерпятъ и погощаватъ, прикачятъ на деверитѣ, като лента отъ дѣсното рамо, къмъ лѣвата мишница голѣми бѣли кърпи, нарѣчени „деврскѝ аглóци“, които зашиватъ подъ лѣвата мишница, врѣзватъ на тѣхъ още нѣколко малки, които стърчятъ чякъ до подъ колѣнитѣ имъ. Даряватъ и на сватътъ старъ съ другъ прѣмѣтнѫтъ прѣзъ дѣсното рамо, а старата сватия съ „тестенéль“ и „миндѝль“. Слѣдъ това отиватъ си у момъкътъ гдѣто имъ честитятъ дароветѣ. Прѣзъ деньтъ заколятъ добитъкътъ, (който бива отъ 4—20 главъ), обръсватъ момакътъ и приготвятъ ястие за вечерьта[1]). У момини тъй сѫщо приготвятъ ястие, както и у момъкътъ, отъ занесеното сутрешта мѣсо и орисъ, и дружкитѣ момини оплетѫтъ косата на момата. Отъ пладнѣ послѣ деверитѣ съ „амоцитѣ“ съ торбитѣ и въ тѣхъ бъклица пълна съ вино и зеленъ босилѣкъ, отиватъ изъ селото и „калéсватъ“ всичкитѣ роднини, познайници и съсѣди на момъкътъ за вечерьта „на Кýмова трапéза“. Това сѫщо правятъ и у момата, гдѣто призовава за вечерьта жена, а не деверь, както у момъкътъ. Вечерьта, прѣди да заходи слънцето, чясътъ по 10 турски, всичкитѣ близки роднини, родителитѣ, старий сватъ, деверитѣ и момъкътъ, отиватъ у момини, гдѣто ги гощаватъ и даряватъ съ кърпи, кое-

[1]). Обикновенното ястие на свадбата е чисто тлъсто мѣсо, и мѣсо съ оризъ, което наричятъ „свàтбенска каварма“.

то наричятъ „годешнѝци“ и се връщатъ въ мрѣкнало. Вечерьта, часа по 2 по турски послѣ, призоватитѣ госте отиватъ у момъкътъ, или у момата, гдѣто сѫ „калéсвани“ и носятъ мѣдни сѫдове даръ, което наричятъ „шювѝшъ“ и което даватъ на момъкътъ и му честитятъ съ думитѣ: „честѝта ви рáдость! Нá! отъ мéнь мáлко, отъ Гóспода млóго“. Когато се събератъ всички, черпятъ ги съ ракия, която играе най-важна роль на родопскитѣ свадби, а слѣдъ това ги гощаватъ, свирятъ, пѣятъ, играятъ и се веселятъ и по срѣдъ нощь се разотиватъ. Това сѫщето правятъ и у момини, гдѣто прѣзъ нощьта се събиратъ моминитѣ дружки—моми—та виятъ отъ разни цвѣтя единъ видъ китки на шарени хурки за деверетѣ, които наричятъ „кóжеле“. Сутреньта въ недѣля, деверитѣ отиватъ да „калесватъ“ „свáтове“[1]) и когато всичкитѣ се събератъ у момкови, на чело съ кумътъ и момъкътъ, тръгватъ пѣшь, или съ коне да зиматъ момата[2]). У момата ги посрѣщатъ на дворътъ, а изъ пѫтьтъ отиватъ съ гайди и пѣсни, особни за сватбенни обичяи. Старий сватъ завожда момъкътъ съ деверитѣ при момата въ нейната стая, гдѣто моминитѣ роднини затварятъ вратата и искатъ откупъ, за да имъ отворятъ и позволятъ да влезѫтъ. Старий сватъ дава по нѣкоя пара, и послѣ влѣзѫтъ при момата. Най-напрѣдъ деверитѣ прикриватъ момата съ голѣма червена копринена кърпа, на главата ѝ турятъ

[1]). Сватове се казватъ всичкитѣ роднини на момъкътъ, които отиватъ да зематъ момата съ него.

[2]). Момъкътъ, деверитѣ, и повечето отъ сватоветѣ отиватъ на коне у момата за по-голѣмо тържество, при всичко, че разстоянието може да е и 20 раскрача, а съ тѣхъ тържественно водятъ за момата бѣлъ конь съ сине сѣдло, и съ навръзани кърпи на него.

златни монети на редове, сребренни верижки, обуватъ на нозѣтѣ ѝ обуща, които зашиватъ, а иглата прѣтрошаватъ връзъ главата[1]) ѝ и хвърлятъ на двѣ противоположни страни чяститѣ, а послѣ поднасятъ за обичяй ястие на новитѣ съпрузи. Тогава деверитѣ откупуватъ отъ момичетата „кóжльовете“ и отиватъ да „калесватъ“ всичкитѣ момини роднини, които наричятъ „мóмини“, и които отиватъ съ невѣстата у младоженекътъ. Слѣдъ това момичетата пѣятъ особни пѣсни, и всичкитѣ близки роднини, родителитѣ и братията съ редъ отиватъ при момата да се простятъ за раздѣлата си, а тя имъ цѣлува рѫцѣтѣ и рамената и имъ дарява съ ризи, кърпи и др. Въ това врѣме догдѣ се приготовляватъ младоженцитѣ и испълнятъ всичкитѣ тия обичяи, сватоветѣ вънъ пѣятъ, свирятъ и ги гощаватъ, а послѣ ги даряватъ всичкитѣ съ кърпи, които опасватъ на поясите. Когато всички формалности народни се испълнятъ, тогава повикватъ кумътъ, който влазя въ стаята, ударя по главитѣ младоженцитѣ съ зелени пръчки, и послѣ ги повида слѣдъ себе си за единъ дльгъ „тестенéль“, когото държѫтъ по за ѫглъ, кумътъ и момата, а момъкътъ връзви отдире. Слѣдъ това оригинално шествие, сватоветѣ изнасятъ моминитѣ „спáнюве“ слѣдъ нея на дворътъ, гдѣто го правятъ на единъ голѣмъ купъ, а връзъ него натурятъ мѣдни табли, и моминитѣ родители искатъ откупъ за него. Въ това врѣме гайдитѣ свирятъ особна мелодия, момитѣ пѣятъ про-

[1]). Такива обичяи, запазени може би (разбира ся) отъ дрѣвнитѣ язически врѣмена изобилватъ при такива свадбенки или други обичяи, но ние ще говоримъ за тѣхъ обширно въ друга книжка, въ която ще бѫдѫтъ помѣстени и всичкитѣ пѣсни и пословици при тѣхъ.

щални пѣсни, които се до толкова мелодични, щото безъ друго присжтствующето множество пороня сълзи, а невѣстата прѣзъ всичкото врѣме, дори до домътъ на бждящий си съпругъ, се кланя съ главата си напрѣдъ и назадъ, като събира на купъ ржцѣтѣ си, че ужъ плаче; и това всичкото прѣдставлява една оригинална картина, която неволно напомня на зрителя, древний битъ на славянскитѣ племена. Когато откупътъ се свърши, тогава натоварватъ моминитѣ дарове на коне, качватъ и момата и тръгватъ за черквата. Изъ пжтьтъ тя се кланя по сжщий начинъ, шествието върви по сжщий рѣдъ, сватоветѣ съ „мóминитѣ“ пѣятъ, а братията ѝ я подпиратъ отъ странитѣ на коньтъ и я свалятъ и качятъ, гдѣто стане нужда.

Слѣдъ вѣнчянието по обикновенний религиозенъ редъ въ черквата, извождатъ младоженцитѣ и по сжщето тържество, съ пѣсни и гайди отиватъ за домътъ на момъкътъ. Сватоветѣ вече се разотидатъ по дома си, а по-близкитѣ роднини на момъкътъ и „мóминитѣ“ отиватъ придружено съ тѣхъ. Въ кжщата на момъкътъ, момковитѣ родители съ зелени пръчки, вино, вода, съ бѣло масло въ нея, посрѣщатъ новитѣ съпрузи, ударватъ ги съ пръчкитѣ, почерпватъ кумътъ съ виното, и на три пжти повдигатъ съ ржцѣтѣ си бждящата снаха и послѣ ги заводждатъ въ кжщи. „Мóминитѣ“ разтоварятъ конетѣ и изнасятъ „спáнюветѣ“ въ стаята на нѣвѣстата, а послѣ насѣдатъ на потонътъ и въ кжщи пѣятъ, свирятъ, веселятъ се и обѣдватъ, а послѣ играятъ. Когато да влѣзе невѣстата въ стаята, бабата (майката на момъкътъ се наричя „бáба“ а бащата „дѣдо“) намазва съ маслото горний прагъ на

вратата, послѣ огнището и излива водата на огньтъ. Когато „мóминитѣ“ вече ся наяджтъ и наиграятъ, невѣстата завождатъ „зóлвитѣ“ [1]) на рѣката, или на чешмата, да налѣе вода въ едно малко котле, и послѣ се врьщатъ у дома си и се спиратъ на двóрътъ, гдѣто двѣ жени отъ моминитѣ роднини, даряватъ всичкитѣ „момини“ съ ризи, кърпи, и родителитѣ на момъкътъ, а невѣстата имъ подлива съ котлето вода да ся омиватъ, като сжщеврѣменно ѝ пущатъ въ нѣго по нѣкоя пара, която наричятъ, както и на годежътъ „впивъ“. „Моминитѣ“ съ пѣсни, весели отиватъ у родителитѣ на момата, гдѣто играятъ хорó дори до вечерьта, а у момкови вече утихва всичко. Вечерьта „деверитѣ“ свалятъ „аглóцитѣ“, и вече не ги закачятъ. Сутреньта, тѣ носятъ ракия размѣсена съ захарь у родителитѣ на момата, у кумътъ и у повечето ѝ роднини, която наричатъ „блáга - ракùя“. У момъкътъ дохождатъ съсѣдитѣ и роднинитѣ, на „честито“, гдѣто ги черпятъ съ тая ракия, играятъ хорó, което наричятъ „плакéди“ и веселието трае цѣлий день въ понедѣлникъ. Въ понедѣлникъ вечерьта калесватъ моминитѣ родители, братията ѝ и сестритѣ ѝ у момъкътъ, гдѣто ги гощаватъ особно, и което наричатъ „пóвратъ“. Въ четвьртъкътъ „зóлвитѣ“ завождатъ невѣстата да пере на рѣката, а въ петъкъ младоженцитѣ съ деверътъ и родителитѣ на младоженикътъ отиватъ съ баница и хлѣбъ у най близката роднина, и не ся врьщатъ у дома си, догдѣ не ся изминжтъ три вечери. Въ тѣзи три но-

[1] „Зóлви“ ся наричатъ двѣ момичета, сестри или братовчедки на момъкътъ, които държатъ отъ странитѣ невѣстата въ врѣме на вѣнчяние.

щи, тѣ прѣспаватъ въ три нарѣдъ къщи, въ които живѣятъ цѣли фамилии, и тоя обичай наричатъ „зáвратки“. Въ недѣля слѣдъ отпустъ на черква отиватъ у родителитѣ на невѣстата за прьвъ пѫть на госте и се завръщатъ вечерьта у дома си. Слѣдъ това до двѣтѣ седмици по близкитѣ роднини и съпрузитѣ ги „калесватъ“ вечерь по рѣдъ на гощавание. На третета седмица, тѣ зематъ съ себе си оризъ, мѣсо, ракия и пр. и отиватъ у кумътъ, което наричятъ *„ходяние съ яре“*. Тамъ кумътъ ги гощава съ собственното имъ ястие, и младоженцитѣ „говѣ'ятъ“ прѣзъ цѣлото имъ стояние у кумътъ, т. е. не продумватъ никому. Облѣклото, което носи невѣстата въ родопитѣ е особенъ видъ и главното различие състои въ това, че тя носи отъ вѣнчянието си една дълга и широка бѣла ивица, на крайщата навезена съ разноцвѣтни копринени краски и съ спуснати на ситно копринени нишки, което обвива главата си, освѣнъ лицето и виси отъ гърбътъ, вмѣсто „тестенéль“. Тая дрѣха се казва „раченѝкъ“ и се носи отъ единъ до деветь мѣсеца слѣдъ венчянието. Когато да го остави вече отъ да го носи, трѣбва да отиде у кумови, гдѣто „калмáната“ — тъй се наричятъ въ родопитѣ крьстницитѣ — ѝ даде прошка, свали ѝ „раченѝкътъ“ и ѝ прѣмѣтне „тестенéль“. До тука ся свършватъ свадбеннитѣ обичяи, и невѣстата вече става домакиня и захване да върти и управлява домашний животъ [1]). По сѫщий начинъ и по сѫщето тър-

[1]). Въ родопитѣ, щомъ се ожени момъкътъ, отдѣля се отъ родителитѣ си въ своя собственна кѫща и съставя особенно семейство. Много наредко може да живѣе той съ родителитѣ си наедно. само когато е единъ синъ и нѣма други братия.

жество ставатъ свадбитѣ и у помацитѣ, само съ тая разлика, че обрядътъ на вѣнчяние се извършва споредъ мохамеданската религия, а всичко друго носи общеславянский характеръ. Оженентитѣ веднѫжъ мѫжъ и жена, неможе да има и дума за распущание и животътъ се носи, какъвто и да билъ той. Распущание въ родопитѣ е твърдѣ голѣма рѣдкость и распустнатитѣ се прѣзиратъ най-строго отъ всички. Сѫщето е и у помацитѣ, при всичко, че мохамеданскитѣ обичяи даватъ твърдѣ свободни права за това. Ето защо, когато да ся избира мома за съпруга правятъ много издирвание за нейний характеръ, повѣдение и честна фамилия, а за красота нито дума става. На въпросъ, защо тъй, родопчянинътъ ще ви отговори сериозно: „женáта е желѣзна рѝза“. Ако се случи да умрѣ първата жена, оженватъ се и вторий пѫть, а най-много и третий пѫть, нъ за повече не е възможно. Третий пѫть оженени мѫже си изгубватъ общето уважение и честь. Овдовѣлитѣ мѫже, зематъ моми, защото овдовѣла веднѫжъ жената, не се оженва втори пѫть, и желае да си живѣе самостоятелно. Затова въ Родопитѣ вдовицитѣ съставляватъ една шеста чясть отъ омѫжженитѣ, и се поминуватъ по-добрѣ отъ послѣднитѣ. Второ вѣнчяване и трете ставатъ тайната повечето, безъ никакви тържества и церемонии, и все вечерно врѣме. [1])

[1]). Родителскитѣ връзки сѫ почитатъ твърдѣ много и пазятъ у родопскитѣ жители. и родоветѣ се много знаятъ. По двойний редъ, се считатъ за кръвни роднини до осмий поясъ, т. е. до четвърти братовчеди. При това и кумовската роднина е на голѣма почетъ. Земание на кръвни роднини е невъзможно и се счита за най-голѣмо зло у родопчанитѣ. за които сѫществуватъ много прѣдания. Родинството е сѫщо и у помацитѣ, при всичко че тѣхната скорошна религия имъ позволява да нарушаватъ това.

Младоженцитѣ изпьрво пó-малко излазятъ вънъ, по-чисто се обличатъ и съ една речь, тѣ вече заживѣятъ самостоятелно. Щомъ невѣстата ся усѣти непраздна, тогава къмъ нея почнатъ да глѣдатъ съ особно уважение, не ѝ позволяватъ да работи и бабата живѣе само съ нея. Колкото повече се изминватъ днитѣ и наближава рождението, толкова тѣ повечето вардятъ невѣстата отъ домашни работи, и най-послѣ всички домашни съ нетърпѣние очакватъ бѫдѫщий си внукъ, а родителитѣ бѫдѫщий си синъ. Когато ся роди момче, радостьта е най-голѣма и на всѣкждѣ ще чуешь веселитѣ думи и завиждание: „марѝ! кóпеле е родѝла“. А когато е момиче, радостьта е пищѣмѣрна и на въпросътъ какво е роденото, отговарятъ нѣкакъ си съ хладнокръвие: „éхъ! дá е жѝву, мóмече е“. „Рожденицата“ — тъй ся нарича въ Родопитѣ лѣхусата — поставятъ въ единий кѫтъ, дѣтето повиватъ въ пелени и поставятъ до майка му, до която въ жглътъ турятъ зелени клончета отъ дърво и оржжие. На първитѣ два дни, всички роднини, съсѣди и приятелки на лѣхусата дохождатъ да ѝ честитятъ и ѝ донасятъ варени въ масло „колáчета“ или варено ясте обикновенно оризъ, захаръ и ракия. Това се нарича „обихóдание“. Надвечерь на първий день испичятъ хлѣбъ и свикватъ всичкитѣ роднини и съсѣдки, та надробяватъ на малки късчета хлѣбътъ, размѣсватъ го съ масло и всѣка занася у дома си въ сѫдъ, което наричятъ „смидáль“. Лѣхусата сѣди въ постелята до четвъртий день и тогава става, а бабата кѫпе дѣтето въ солена вода. Въ врѣме на рождение, много суевѣрни вѣрвания вѣрватъ. Тъй напримѣръ, прѣзъ първитѣ три вечери ужь дохождатъ „у'рисницитѣ та урѝсватъ дѣ'тето“ какво ще бѫде и какво ще да му ся случи прѣзъ животътъ. До крьщението не изнасятъ нищо на вънъ и всѣка вечерь оставятъ въ паниче огнь при вратата, за да спира лошитѣ духове, които може да дойдатъ и причинятъ злощастия на дѣтето и майка му.

Крьщението обикновенно се извьршва слѣдъ петь до осьмь дни отъ рождението и въ празниченъ день слѣдъ отпустъ отъ божественната служба, въ черквата. Крьстницата приготвя за тоя обрѣдъ дрѣшки, пелени, новой (врьвь за повиване дѣтето), и други подобни, съ които обличя крьстеното по православно-християнский обичай дѣте и го занася съ свѣщенникътъ въ домътъ на родителитѣ му, гдѣто го прѣдава на майката съ думитѣ: „евре'йче ми дáде, християнче ти дáвамъ“, които повтаря три пѫти. Слѣдъ това честитятъ родителитѣ му, почерпятъ ги съ ракия и каве и послѣ се разотиватъ. Слѣдъ нѣколко чяса, призоваватъ крьстника и крьстницата, роднинитѣ и съсѣдитѣ и ги гощаватъ. На тръгване всѣкой остава на дѣтето по нѣкоя парá и си отива у дома си, а крьстницитѣ даряватъ съ дарове ризи, кърпи, тестенеле, два хлѣба и двѣ баници.

Лѣхусата до четиредесятий день отъ рождението си не отива и не излиза отъ кѫщи на вънъ, а на четиредесятий день занася дѣтето въ черквата съ баба си, гдѣто свѣщенникътъ ѝ чете „чѝста молѝтва“. Слѣдъ тоя обрѣдъ, тя прѣзъ деньтъ отива по всичкитѣ си роднини, които даряватъ дѣтето съ бѣли кърпи, или вълна. До четиредесятий день отъ рождението, освѣнъ първото „обихóдание“ роднинитѣ на лѣхусата ѝ носятъ по единъ

хлѣбъ и баница, а нѣкои суравъ фасулъ и оризъ, което наричятъ „спóнда“ [1]). Сѫщитѣ народни обичаи, освѣнъ религиознитѣ обряди, иматъ и помацитѣ.

Родопчанката сама дои дѣтето си, освѣнъ първитѣ три дни, прѣзъ които го кърми друга жена, доклѣ да ся яви млѣко у майката. Дѣтето си много рѣдко къпе и обикновенно го повива въ много пелени, които много бъркатъ на пълното и свободното физическо развитие на нѣго. Тя много малко го пази и отъ студъ и го оставя въ голѣма нечистота. Още отъ двата мѣсѣци, тя го приучва на твърда и несгодна храна, която му дьвчи въ нейнитѣ уста, а послѣ му дава да яде сдьвченото. Храната, която му дава е съ рѣдъ, каквато яде и майката. Отъ рано тя го оставя самó на произволътъ на сѫдбата и тѣжкитѣ домашни или външни работи я принудватъ да го не вижда по цѣлъ день. Захванатъ ли чювствата и езикътъ да ся развиватъ, дѣтето ся остава свободно на пѫтьтъ въ прахътъ, или въ ливадата на чистий планинский въздухъ, да ся залъгва самó, а съ това ся туря началото на бѫдѫщата му самостоятелность, самонадѣянность, съ които качества ся отличява родопский българинъ още отъ дѣтинство. Въ нравственно отношение, родопчанката много безгрижно ся отнася съ дѣтето си, и за нея е гордость, когато невинното дѣтенце умѣе да брьщолеви разни безнравственни думи и може да бие другаритѣ си. Къмъ дѣтето тя ся отнася много нѣжно и извънмѣрно снисходителна къмъ прищѣвкитѣ

1). Когато дѣтето стане на една година и почне да ходи, тогава кръстницитѣ запасятъ на нѣго цѣлъ катъ дрѣхи, а родителитѣ му ги даряватъ и гощаватъ, по сѫщий начинъ, както и на кръщенето. Това се казва „прѣменóвание“.

му, качества, които го приучватъ на упоритость и твърдоглавство, за които ся често е принудена да прибѣгва до бой, при всичко че го и много милва.

До седмата година дѣтето е оставено на съвършенна свобода, и освѣнъ малки поръчки, друго, нищо не прави. На шестата или седмата година, то обикновенно отива съ баща си и захваща да се учи и упражнява на всѣкакви работи и на занятието на баща му. Ако ли има училище, то почне да го посѣщава, гдѣто до тринадесетата година едвамъ може да запише името си и послѣ отива на занаятъ. Помашкото дѣте посѣщава ходжата, гдѣто съ голѣмъ трудъ изучва изустъ по-важнитѣ молитви, необходими за точното испълнение, формалноститѣ на мохамедовото учение; нъ щомъ излѣзе отъ училището и влезе въ общественний животъ, всичко липсва отъ мозъкътъ му и нито една слѣда остава отъ толко годишното му механическо учение чюждий и непонятний за него турский езикъ. А като много малко, или съвсѣмъ никакъ не отива по други мѣста, тó си остава вѣчно просто и неразвито сѫщество, което освѣнъ овцетѣ и бащиното му орало друго нищо не знае. Българитѣ отъ постояннитѣ имъ скитания по чюжди крайща, срѣщания съ разни народности, ставатъ доста практични и опитни и въ умствено отношение, тѣ стоятъ много високо отъ братията си помаци. Изобщо родопското дѣте е много разсѫдъчно и памятно и при добро образуване може да достигне до голѣмо умствено развитие, наклонно и талантливо къмъ художественни занятия. Дѣтето на родопский житель не се остава само при родителитѣ си да учи занаятъ, съ който ще живѣе въ бѫдѫще, а се дава отъ родителитѣ му на чужди

хора. На въпросъ за това родителитѣ му отговаря самонадѣянно: „да я́де чю́съ хлѣбъ, та да се опечé“. Отъ малка възрасть, както видѣхме по-горѣ, родопчанинътъ изложенъ на постоянни трудове и грижи, го правятъ да бѫде неуморимъ работникъ, якъ въ мишцитѣ си и съ смисль на самостоятелность и самонадѣянность. Родопчанинътъ много редко да подражае на бащиний си занаятъ, а си избира самъ занятие и родителитѣ му го оставятъ свободенъ за това, нъ съ строгъ надзоръ за успѣхътъ му. Щомъ достигне възрасть 16—18 годишна, отдѣля се отъ родителитѣ си и захваща да се труди и събира за бѫдѫщий му домъ.

Любовьта къмъ науката, напослѣдъкъ се е значително развила въ Родопитѣ и нѣма вече село, въ което да нѣма що-годѣ уредено начално училище.

Това именно невѣжество прави животътъ на родопский житель толкова жалъкъ и пъленъ съ безобразни суевѣрни вѣрвания. Когато се разболѣе нѣкой, причинитѣ на болѣстьта се отдаватъ не на неправилний му животъ, а на хиляди смѣшни прѣдразсѫдъци, отъ които и черпи срѣдствата за цѣрение. Доктори въ родопитѣ никакъ нѣма, а и отъ тѣхъ по много нѣма. Всички баби и жени безъ друго ще знаятъ по нѣкой и другъ цѣръ, изникналъ отъ глупавитѣ имъ въображения, и при всякой боленъ, хиляди такива лѣкари доморасли, съ хиляди различни цѣрове прѣдлагатъ услугитѣ си на болний. Разбира се отъ това, че лѣкуванията по тоя начинъ по бързо прѣсичатъ болестьта съ смъртьта.

Когато умрѣ нѣкой, погрѣбението му става твърдѣ оригинално. Умрѣлий обличатъ въ най новитѣ му дрѣхи, вързватъ му ржцетѣ и нозетѣ съ кърпи,

покриватъ го съ бѣло платно, като оставятъ само гѫрдитѣ и главата му непокрита, и го истѣгатъ на гърбътъ, съ лице обърнато къмъ истокъ. Около главата му натрупватъ цвѣтя, запалятъ свѣщи и кандило съ масло и темянъ поставенъ въ прьстено паничe съ огнь. Домашнитѣ и роднинитѣ на умрѣлий, съ полупокрити лица отъ „тестенелитѣ“ стоятъ насѣдали около мрьтвецътъ и съ единъ оригиналенъ и особенъ тонъ плачятъ и нарѣждатъ поетически добродѣтелитѣ, случкитѣ и животътъ на умрѣлий. Всичкитѣ тогава отиватъ въ домътъ на мрьтвецътъ, гдѣто носятъ свѣщи восчени и цвѣтя, полагатъ ги до главата му и съ плачь ги испращатъ на тѣхнитѣ по напрѣдъ умрѣли родители или роднини. Тѣлото на умрѣлий ся дьржи отъ 10—20 чяса и послѣ го погрѣбватъ въ гробъ, въ когото турятъ дъски, направени като ковчегъ. Въ врѣме на полаганието му въ гробътъ, домашнитѣ удрятъ ржцѣтѣ си, скубятъ коситѣ си и викатъ съ отчаянни гласове: „Охъ! Кадѣ́ отѝвашь! Кадѣ́ да ѝда! Какво́ да пра́вя! Кóму на оста́вяшь!“ и други подобни.[1]) Отъ гробътъ всички отиватъ въ домътъ на умрѣлий, гдѣто поставятъ трапеза съ ядите за Богъ да прости. Въ това врѣме, вий нѣма да чюете другъ разговоръ, освѣнъ окайване на роднинитѣ на умрѣлий и неговитѣ добрини. Какъвто и да билъ лошъ и недобръ человѣкъ, когато умрѣ, лошитѣ му дѣла не сѫ споминатъ и самитѣ му не-

---

[1]). Има обикновенъ обичай въ родопитѣ, когато умрѣ мѫжь, жена му носи расплѣтени коситѣ до погрѣбението му, и полупокрито лицето за все. Ако е баща, синоветѣ му облачатъ стари дрѣхи и върхната носятъ наопаки, въ знакъ на трауръ.—На гробътъ раздаватъ пари—обикновенно петачета—за душата на умрѣлий, който обичай наричятъ „искàть“.

приятели ще го окайватъ и лицемѣрно припомнятъ добрините му.

Всички веселия отъ тука послѣ, домашнитѣ на умрѣлий избѣгватъ и често плачятъ и приказватъ на всѣкиго за него. На третий, деветий и двадесетий день носятъ въ черквата варена пшеница съ захарь, за душата на умрѣлий, което наричятъ: третини" „деветини" „двадестини" и „четиридестини". Послѣднитѣ сж четиридесятий день слѣдъ смъртьта. На тѣхъ носятъ голѣмо „коливо" и въ домътъ на умрѣлий поставятъ трапеза съ разни ястията, освѣнъ мѣсо, гдѣто призоваватъ всички роднини и съсѣди на умрѣлий да яджтъ за душата му, и освѣнъ яденето, даватъ имъ по едно колаче хлѣбъ и по една чясть отъ баница. Въ тоя день даватъ и цѣлъ катъ нови дрѣхи за душата на умрѣлий, на нѣкоя отъ приятелитѣ му, който най-много го приличя. Освѣнъ тия помени, на тритѣ, шестьтѣ и деветьтѣ мѣсѣци, годината, двѣтѣ и третята година, носятъ въ черквата „коливо" за Богъ да прости. Всякой день, и на всяко ясте, домашнитѣ на умрѣлий ще даджтъ по нѣщо за душата му. Когато дойде третята година раскопаватъ гробътъ и изваждатъ останкитѣ на умрѣлий, които омиватъ съ вино и ги турятъ въ дъсченъ ковчежецъ, когото занасятъ въ черквата или „гробницата". Това ся наричя „равня'вание". Тогава поставятъ пакъ трапеза съ ясте за душата на умрѣлий. Отъ тогава послѣ, всяка година въ деньтъ, когато е умрѣлъ, носятъ коливо и даватъ по нѣщо, което наричятъ „гудище". Тия помени за умрѣлитѣ правятъ и до днесъ и помацитѣ, които извършватъ и тѣ сжщитѣ обичяи, съ разлика, че погребението имъ става споредъ мохамеданската религия.

VI.

Дружелюбность и отношения по мѣжду българитѣ християни и българитѣ-мохамедане. — Сиромашия. — Хора. — Пѣсни. Взаимно спомагание (тлаки). — Феодализмъ. Исторически памятници.

Аке се взрѣ человѣкъ по отблизу въ животътъ на родопский житель и поглѣда тѣхний животъ и отношение помежду българитѣ и помацитѣ, то той ще се увѣри наглѣдно, че и у еднитѣ и у другитѣ тече една и сжща славянска кръвь и всичко диша на славянски характеръ. Животъ, езикъ, пѣсни, обичяи и нрави сж едни и сжщи, и у помацитѣ, и у българитѣ, а едничката разлика, която ги отдѣля е религията. Чюдно се види на человѣкътъ, какъ помацитѣ въ такива згодни обстоятелства, а българинътъ въ такива критически за него минути, сж си опазили искренностьта, любовьта и братскитѣ отношения едни къмъ други. И какво ги различава? Какво имъ прѣчи на това? когато помакътъ въ родопитѣ носи християнското си прѣзиме „Поповъ Хасáнь, Я'нинъ Ахмéдь, Стоя'новски кóрень, когато той си помни роднинскитѣ връзки, происхождението си и самъ искренно исповѣда, че „прѣ'дѣ'до" му е билъ християнинъ, че днешната джамия е била черква „св. Богородица" и други още безброй? Тогава какъ да не обичя братията си по кръвь и какъ да не милѣе за тѣхъ? — Само згодна минута, и той съ радость е на първата си отеческа вѣра.

Никогажь источний фанатизмъ, не е намиралъ убѣжище у помацитѣ, при всичко, че сж ся упот-

рѣблявали всевъзможни срѣдства отъ разни фанатици пришелци, за да събудятъ старий воинственъ духъ у тѣхъ, да ся ползуватъ отъ простодушието имъ и съ това да ги насѫскватъ, за да вдигнатъ неприятелска рѫка противъ едноплѣменницитѣ си българи. Разбира се, че съ такива срѣдства сѫ распалвали фанатизмътъ у нѣколко единици простодушни помаци за грабѣжи и убийства надъ българитѣ, нъ това сѫ чястни случаи, които не могѫтъ да ся стоварятъ на всичкитѣ. До прѣди послѣднитѣ събития, дружескитѣ отношения на помацитѣ къмъ българитѣ сѫ били тъй тѣсно свързани помежду имъ, щото родопитѣ сѫ се радвали на пълна тишина и спокойствие. Като господарственъ народъ, помацитѣ не се употрѣбили никакви насилия и пакости надъ българитѣ и послѣднитѣ много често сѫ играли рѣшающа роля и влияние надъ тѣхъ. Когато цѣлий Балканский полуостровъ бѣ пламнѣлъ въ 1876 година и на всѣкждѣ се чюваха стенения, бѣсѣния, убивания и горѣние, родопитѣ бѣха тихи и освѣнъ едни страхове, друго нищо не се извърши надъ микроскопическитѣ българи въ тѣхъ, при всичко, че много отъ помацитѣ родопски учяствоваха омаяни отъ пришелци фанатици, въ прочютитѣ приключения на Батакъ и Перущица. Въ тия критически и ужасни за българинътъ врѣмена, въ родопитѣ не стана нито единъ пожаръ, нито едно убийство и грабежъ. Само въ прѣминаването на рѣдовнитѣ войски, гонени отъ русскитѣ армии, ограбиха изъ пѫтьтъ нѣколко села въ родопитѣ, и твърдѣ вѣроятно бѣше да станѫтъ пожари и убийства, нъ помацитѣ прѣдвардиха всичко, като зеха подъ защитата си братията си българи, и съ отворени гѫрди пазеха кѫ-

щитѣ имъ. Българитѣ отъ селата, прѣзъ които заминоваха турскитѣ войски, бѣха се испокрили съ семействата си въ ближнитѣ помашки села и помакинитѣ по най-любезенъ начинъ имъ даваха гостоприемство въ домоветѣ си, като сподѣляха сърдечно злощастията имъ. Ето защо и по кои причини сѫ се опазили една шѣпа българско население съ тѣхната непокѫтната вѣра и отечески нрави, обиколени отъ всички страни съ помашко население въ вътрѣшностьта на родопскитѣ планински мѣста, гдѣто всѣка долчинка и могила сѫ заловени отъ помаци.

Помакинитѣ въ всичко сѫ чисто българки и иматъ най-фамилярни и откровенни сношения съ тѣхъ. Въ села, гдѣто има помаци, или близни помашки села, помакинитѣ и българкитѣ си ходятъ по визити, по честито, на рождение, годежи, свадби и се хващатъ „посестрими“. Мѫжетѣ се захващатъ „побратими“, които отпослѣ ставатъ въ всичко като сѫщи братия и ся много почитатъ едни съ други. Българкитѣ не ся криятъ отъ помацитѣ и помакинитѣ отъ българитѣ. Само въ нѣкои южни села въ Родопитѣ помакинитѣ формално се трудятъ да испълнятъ мохамеданский обичай „харемлѝкъ“, нъ и тó прѣдъ чюжденци, и повечето отъ турцитѣ. Ако отиде българка въ помашка кѫща, помакинитѣ я посрѣщатъ съ такава любезность и гостоприемство, както и българката. Българитѣ иматъ за слуги и работници помацитѣ, и помакинитѣ свободно отиватъ да жнатъ, или копаятъ съ надница у тѣхъ. Обикновенно тѣ наричятъ българкитѣ „леля“ а българитѣ „мѝжю“ а въ нѣкои села „у'йка“.

Както вътрѣшний, така и външний животъ на родопскитѣ жители е твърдѣ жалостенъ и сиромаш-

ки откъмъ поминъкъ. За добри ясте, добра кжща и добри дрѣхи не може да бжде у дума у нѣго. Той е задоволенъ да напълни стомахътъ и удовлетвори гладътъ си съ каквото и да намѣри, за което твърдѣ справедливо и самодоволно отговаря „хлѣбъ и сóль да ѝма и спóлай на Гóсподя“. Българитѣ християни въ поминъкътъ ся виждатъ по-добри, защото тѣ иматъ на ржцетѣ си занаяти постоянни и съ своята практичность и турдолюбие, могжтъ да поминоватъ по-добрѣ, отъ колкото помацитѣ, които отъ едно просто землѣдѣлие и скотовъдство, друго нищо не умѣятъ, при всичко че иматъ талантливъ духъ отъ къмъ художественна точка зрѣние. У тѣхъ ся намиратъ и много богати и състоятелни хора, нъ и най бѣдни сиромаси. Българската вдовица „съ роя'къ дѣцá“ съ своитѣ трудолюбиви ржце и съ бистрий си умъ, живѣе по-охално и отъ омжженитѣ, защото денонощно прѣде и тъче аби съ добро възнаграждение и съ извънмѣрна икономия въ поминъкътъ си. Нъ у помакинята, тó е съвсѣмъ противното. Помакинята вдовица, или ще ся труди и тя да отглѣдва дѣчицата си съ собственний си трудъ, или ще тръгне изъ братията си българи да проси милостиня. Тя често приспива дѣцата си безъ вечеря, и едвамъ въ десетътѣ години ще може да имъ стъкне по една проста дрѣшка, за да ги запази отъ зимнитѣ студове. Въ помашката проста и полусрутена колиба вий нѣма да намѣрите нищо, освѣнъ двѣ или три дървени паници, съдрана покривка, което е и всичката имъ покжщнина. Бѣдний помакъ цѣло лѣто работи отъ зори до мракъ съ най горна надница отъ три до четире гроша, и съ това си възнаграждение, той е

принуденъ да прѣхранн бѣдното си семѣйство за цѣла година. Когато ся пакъ случи, щото житнитѣ произведения да бждатъ на горня цѣна, тогава о! ужасъ! цѣли семейства ся прѣхранватъ съ плодове сухи или сурови, или съ варено „биллие“ [1]). Отъ нищо друго родопский житель не ся страхува толкова, отъ колкото скъпотията и гладътъ. И при такъвъ окаянъ животъ и бѣденъ поминъкъ, той така е безгриженъ и съ пѣсни, весело и шюмно прѣкарва своятъ животъ, благодарение на неговата природна натура.

При такъвъ пъленъ съ трудове животъ, родопчянинътъ е много веселъ и страстно обичя да пѣе народнитѣ си пѣсни, въ които ясно ся очъртаватъ неподвигитѣ на нѣкой балкански юнакъ, или пакъ неговитѣ душевни стрѣмления. Ако родопчянинътъ е веселъ, радостьта си удовлетворява съ пѣсни; ако той е скърбенъ, злощастенъ, той намира отдихъ и утѣха въ пѣснитѣ. На гората билъ, въ къщи или на разговоръ, удоволствията си намира пакъ въ пѣснитѣ. Родопскитѣ пѣсни дишатъ съ любовь, юначество и патриархаленъ животъ. Главната роля въ тѣхъ играе любовьта, страстьта и вътрѣшнитѣ наклонности на душата. Гласътъ имъ е тихъ, силенъ, провлаченъ и съ чюдна привлѣкателность. Пѣсни за годежь, свадба, разговоръ, пжть, работа и хорó сж отдѣлни. Сжщитѣ пѣсни, сжщий духъ въ тѣхъ и напѣвъ сж, и у помацитѣ, и у българитѣ, едни и сжщи. Много въ пѣснитѣ сж съставени алегорически и всичкитѣ сж чиста и добра народна поезия. Момичетата на сѣдѣнки пѣятъ особни пѣс-

1) — „Биллие“ въ родопитѣ наричятъ разнитѣ видове зеленчуци и трѣви, които могжтъ да ся употрѣбятъ за ядение.

ни, отъ които много има пълни съ хуморъ. Тъй сѫщо ся срѣщатъ пѣсни пълни съ съдържание отъ суевѣрни вѣрвания, навѣрно останали отъ языческата дрѣвность. И раскошната планинска природа е дала и дава богатъ источникъ за родопската поезия, въ която кристалнитѣ планински води, гъститѣ гори, раскошнитѣ ливади и горскитѣ юнаци напълно ся описватъ съ своята величественность и гордость.

Съберѫтъ ли ся нѣколко родопчяни на разговоръ, попийнатъ ли си малко, току видишь че ся нахващали на колело, или на длъжъ и заиграли народното хоро́. Стане ли годежь или свадба, нищо друго не може да удовлетвори веселий и буйний въ такъвъ случяй правъ на родопчянинътъ, отъ колкото пѣснитѣ и хоро́то. Щомъ дойде празниченъ день, всичкитѣ излизатъ на „хорѝщето“, гдѣто момитѣ и момчетата играятъ, а старитѣ ги гледатъ и ся веселятъ. Момцитѣ ся нахващатъ единъ у другъ за рѫце или за поясите, а момичетата до тѣхъ на другъ рѣдъ, и най първий момъкъ води и управлява цѣлото хоро, на народната гайда. Хорото ся играе на завито колело отъ нѣколко ката и първий що води хорото, ся казва „моа́ски по́водникъ“ а първата отъ момичетата „же́нски по́водникъ“. На послѣдний и на първий играятъ съ редъ всичкитѣ и на всѣка мома води нейний любовникъ, или годеникъ. Много прилична нравственность се пази въ родопитѣ мѣжду моми и мо́мци. Хоро́то въ родопитѣ е легко, тѣжко, правилно, нъ много тактично. Мѫжетѣ слѣдъ сѣки четире крачки подскачятъ на два пѫти, а момичетата само подскачятъ скромно и много полегка и влѣкѫтъ нозетѣ на прьститѣ си у земята. На свадби и годежь момчета и мѫже играятъ и на тъй наричянитѣ рѫченици, които въ родопитѣ казватъ „по́седница“.

Въ родопитѣ на голѣма почеть и употрѣбление сѫ взаимнитѣ спомагания помѣжду имъ. Когато нѣкой заради (заправи) кѫща, въ празниченъ день, всичкитѣ моми и момчета и съсѣдитѣ, при първо поканване, се събиратъ и нанасятъ безплатно всичкий материялъ — дървета, камъни и пр., тъй що то домакиньтъ нѣма нужда и грижа да го прѣкарва самъ. Нѣкой пѫть, кога той е сиромахъ, хранятъ дюлгеритѣ и му помагатъ въ всичко съ редъ безплатно. Есенно врѣме, когато съберѫтъ царевицитѣ отъ нивитѣ, всичкитѣ съсѣдни момичета и жени се събиратъ съ редъ на всѣка кѫща и ги чистятъ „бѣлятъ“ и връзватъ за сушение взаимно, което тукъ наричятъ „меже́“. Зимно врѣме, прѣзъ зимнитѣ дълги нощи се събиратъ пакъ тъй на тлака да прѣдѫтъ прѣжда, или работятъ друга нѣкоя домашна работа пакъ тъй взаимно съ редъ — днѣсъ на една кѫща, утрѣ на втора и тъй нататъкъ. Лѣтно врѣме такива тлаки ставатъ по рѣдко и повечето денѣ, въ празднични дни. Въ тия родонски сѣдѣнки се събиратъ по 10—30 и 40 момичета облѣчени съ новитѣ си дрѣхи, гдѣто нарѣдени на рѣдове и отдѣлно отъ момчетата, работятъ, пѣятъ и се веселятъ. Всичкитѣ улици тогава сѫ пълни съ момчета и въ всѣка десета кѫща се чюватъ пѣсни, веселия и шюмъ отъ момичетата. Цѣлото село е освѣтлено, като на нѣкой необикновенъ народенъ праздникъ. Въ тия тлаки и вечерни събрания се залюбватъ момцитѣ и момитѣ, като размѣнятъ любовни погледи, нъ говоряния и други шеги сѫ строго забранени и се пази голѣмо приличие и честность. Сѫщо́то ста-

ва и у помацитѣ и много често и смѣсени съ българитѣ, тамъ гдѣто има село помашко и българско.

Мѣжду многото чърти въ животътъ на родопскитѣ жители, оназени отъ дрѣвность и до днѣсъ, най-много личи и тая въ общественний имъ животъ, която въ историята се наричя съ общето име срѣднѣвѣковенъ феодализмъ, и която днѣсь се срѣща само у источнитѣ народи и държавици, въ които заритѣ на нуката, свободата и равенството сѫ прѣкрити съ тъменъ мракъ. Знаимо е, че когато прѣди петь вѣка, на европейский контигентъ се появи пространната и могуща тогава турска империя, борбитѣ и идеитѣ за днѣшната цивилизация и равенство се току захващаха въ западнитѣ народи, а на истокъ, напротивъ всичко до тогава станало се задушаваше и замѣстваше съ единъ видъ политически деспотизмъ, какъвто нá да ли е имало у другъ нѣкой народъ. Тогавашното отоманско господарство е прѣдставлявало безбройно множество малки монархически държавици гдѣто законътъ е билъ, въ крушюменото топче на карабината или острилота на ятаганътъ. Такива държевици е имало и въ родопитѣ толкова, колкото села има за сега въ тѣхъ. Всяко село е съставяло отдѣлна монархийка, съ по единъ неограниченъ монархъ, който не е познавалъ другъ по горенъ отъ нѣго и чиито строгость и деспотизмъ съ ужасъ ся приказватъ отъ днѣшното население. Тия монархически господарчета, извѣстни съ името „Дерѐ--бéювци“ ся напълно располагали съ животътъ, честьта и имотътъ на населението, тѫй по волята и прищевкитѣ си, както единъ влъкъ оставенъ въ едно стадо свободно, може да прави съ тѣхъ каквото иска. Най добритѣ къщи, ливади, ни-

ви, дрѣхи и пр. сѫ имали само тѣ. Съглѣдало ли се у нѣкого добра ливада, нива, добитъкъ, дрѣха или каквото и да било друго подобно нѣщо, отнемало му ся безплатно, съ силата на крушюмътъ. Всичкитѣ му външни и вътрѣшни работи ся работяли отъ населението безплатно и съ насила. Скимняло ли му за скотскитѣ му удоволствия, събиралъ всичкитѣ момичета да му играятъ хоро, въ какъвто день и да било, а той да ги глѣда и да ся наслаждава. Залюбвалъ ли ся нѣкой момъкъ въ по добро момиче, той го убивалъ въ една минута и го завладѣвалъ за себе си. Хиляди прѣдания сѫществуватъ въ родопското население за тѣхъ, и за да можятъ да си съставятъ отъ чясти понятие читателитѣ, ето що съмъ слушалъ отъ единъ старъ Устовчянецъ, който е билъ зритель на тогавашнитѣ ужасни врѣмена. Сегашното село въ Ахѫ-челебийската долина, Устово, е било подъ властьта на единъ Дере-бей, наричянъ ***Хаджи-ага***, и който е билъ най послѣдний отъ тѣхъ, — нѣщо прѣди 60 години —, когато тия анархически врѣмена сѫ ся замѣстили съ днѣшната административна урѣдба въ Турската империя. Нѣкой си момъкъ ималъ любовница, която веднѫжъ му пратила китка, безъ да знае той. Тя имала и други любовници, мѣжду които личялъ и Устовский Дере-бей ***Хаджи-ага***. Неприятелитѣ на тоя момъкъ съобщили това на Хаджи-ага, който на чясътъ заповѣдалъ да го обѣсятъ на едно дрьво, на което висяло тѣлото му цѣли три дни. А такива случяи сѫ били по нѣколко на день и както видѣхме погорѣ, въ всяко село е имало по единъ такъвъ властитель. По нѣкога и много често, тѣ ся сбивали по-мѣжду си, и тогава цѣли рѣки кръвь ся проли-

вала отъ невинното население. Никой не е смѣялъ да носи и има по-добри дрѣхи, по-добра къща или по-добро имущество, защото и тó му отивало и съ животътъ си отплащалъ. Ето прѣзъ какви ужасни и критически врѣмена е прѣкаралъ прѣзъ живота си родопский българинъ . . . . . !
Слѣди отъ тоя феодализмъ сѫществуватъ и по настоящемъ, нъ обстятелствата, въ които е поставено пишющето перо не дозволяватъ за това. Тѣ ще съставятъ особенъ прѣдмѣтъ за по згодни случаи, за да ся опишятъ подробно.

За старитѣ дрѣвни жители, които сѫ населявали нѣкога родопитѣ, за днѣшното чисто българско население въ тѣхъ, какъ и кога сѫ ся заселели въ тия страни, какъ сѫ прѣминали тѣ досегашнитѣ врѣмена, какъ сѫ си опазили непокътнато езикъ, прави и обичаи, какъ тѣ въ такива лоши до сега за тѣхъ обстоятелства сѫ оставили тия прѣлестни планини само тѣмъ и не сѫ дали да встъпи кракътъ на чужда народность въ тѣхъ — сѫ въпроси, за които досегшната история съвършенно мълчи, защото стоятъ въ дрѣвня тъмнина, която, тя, не ся е освѣтлѣвала до днесъ. Много старини исторически, останали срутени и изгубени съвършенно въ бездитѣ родопски нѣдра, или пакъ полусрутени, като стари крѣпости, названия, надписи по скалиститѣ бърда, черкви, и стари жилища на хора, и до днесъ стоятъ непокътнати и неприкосновенни съ много суевѣрни или истинни прѣдания, отъ войнственний и юнашки духъ на родпчянинътъ, който ги пази и обикаля. При всичкитѣ ми досегашни старания да ся запозная съ тия старини, съмъ успѣлъ твърдѣ малко до сега, защото обстоятелствата не сѫ згодни

ни най малко за това. Нъ ще дойде день тѣ да излезатъ отъ мрачната си първобитность, която ги крие сега, и че много исторически въпроси ще ся освѣтлятъ въ истинната, нѣма ни най-малко съмнѣние, нъ кога ли ще бѫде тó? Бѫдещето е добро, ще покаже[1]). За да добиятъ приведенитѣ ми по-горѣ думи истинность за тия старини въ родопитѣ, ще явя нѣколко по-важни и на късо отъ тѣхъ:

1. На единъ чясъ въ севѣрна посока разстояние отъ Устово, въ една малка и висока поляна, лѣжи малко помашко селце, на име „Стража“, около което ся намиратъ основитѣ на много стари черквици Св. Илия, Св. Елена, Св. Костадинъ, и за които помацитѣ приказватъ много прѣдания и колятъ „курбанъ“ на имянний имъ день. Срѣща това селце, на едно високо и скалисто бърдо, лѣжи мѣстностьта на една стара крѣпость, която наричятъ „Поповица“, на която на мѣстото на това селце е била ужь стражарницата, отъ която е останало и до днѣсъ да ся нарича съ това славянско име „Стража“.

2. На $2^1/_2$ чяса разстяние въ севѣрна посока отъ Устово, и въ 1 чясъ отъ горѣречената крѣпость, въ една широка прѣлестна поляна, обиколена съ стрьмни варовити скали, лѣжи чисто помашко селце, което носи название „Градоатъ“ — градътъ —, гдѣто ся намиратъ основи отъ здания, на които камънитѣ сѫ добрѣ дѣлани и хорасанъ, и за които

1). Азъ бѣхъ въ намѣрение да не напомнямъ нищо въ настоящата книжка за „историческитѣ старини“ въ родопитѣ, за които готвя отдѣлна книга, въ която ще бѫдѫтъ изложени всички съ подробни описания, нъ по мнѣнието на много мои приятели, ще напишя на късо само за нѣколко отъ тѣхъ въ тоя ми скроменъ трудецъ.

населението казва, че въ незапомнени врѣмена е било градъ, отъ което и останало да ся наричя съ сѫщото име. Въ земета на това село ся намирали монети стари и праздни заровени въ прьстьта стомни.

3. На 2 чяса разстояние въ източна посока отъ Устово, по течението на Арда, ся намира живописно помашко селце „Пóдвисъ“, за което тоже има прѣдание, че е имало старъ градъ, и за когото Г. Д-ръ К. Иречекъ въ X-та книжка отъ Соф. Периодическо Списание, въ статията „Пѫтни бѣлѣжки за Родопитѣ“ споменува, че е билъ старий градъ „Повисдосъ“ (Πωβίσδος), извѣстенъ въ грьцката история.

4. Въ селото Пашмаклѫ (2 часа на западъ отъ Устово, смѣсено съ помаци и българи), гдѣто захваща раскошната Аѫх-челебийска долина и гдѣто се намира околийското управление въ тая кааза, въ едни прѣлѣстни ливади, се нахождатъ развалени основи отъ стари згради, за които мислятъ, че е било нѣкога градъ, и за когото сѫществуватъ много прѣдания въ мѣстното население,

5. Въ проходътъ за Егейското море, въ пѫтьтъ отъ Пловдивъ за Ксанти, 8 чяса разстояние въ северна посока отъ послѣдний градъ, при помашкото село „Гюнчá-бунарь“, надъ едно много стрьмно бърдо, а на върхътъ обработена въ ниви поляна, и до днѣсь стои единъ оцѣлелъ сводъ отъ тухли, хоросанъ, на стара крѣпость нарѣчена отъ помацитѣ „Му'сагенъ“. Това драгоцѣнно зданийце има околчяста форма, въ дияметръ отъ 10 крачки, и около него много широки развалини отъ основи на голѣма крѣпость. За това мѣсто има прьснати разни суевѣрни вѣрвания, за които простодушнитѣ помаци сѫ го оставили неповрѣдено до сега.

6. На югъ отъ Аѫх-челеби, въ южнитѣ склонове на родопитѣ, (срѣщна страна на Арда, Драмска кааза), въ тъй наричянитѣ чисто помашки села ***Ютеюзъ-кьойлери*** прочюти по разбойничествата си, се намиратъ безбройни надписи и развалини стари, мѣжду които и двѣ много голѣми и на широко пространство стари градове „Червенùлъ-грáда“ и „Момчùлъ-грáда“. Първий е на една широка поляна, обиколена отъ всичкитѣ си страни съ неприходими стрьмни скали, за който тоже има суевѣрни вѣрвания и помацитѣ се боятъ да се искачватъ тамъ. Населението съ голѣмо увѣрение приказвало, че въ тия скали има безбройно имане, което ся пазяло отъ едни призраци и което имане всѣка вечерь свѣтяло като слънце и освѣтлявало всичката околность[1]).

VII.

Устово, изглѣдъ и мѣстоположение на него. — Характерь на жителитѣ му. — Влияние и прѣимуществата му надъ другитѣ села. — Пазарь.

Едно отъ най-голѣмитѣ и най-развитичкитѣ села въ родопитѣ, е малкий градецъ Устово. Това срѣдоточно българско село лѣжи на 18 чяса разстояние въ южна посока отъ Пловдивъ и толкова отъ Ксанти, въ северна посока. Расположено е въ най-прѣлѣстната въ родопитѣ планинска долина, нарѣчена Аѫх-челеби, въ горнето течение на р. Арда.

[1]). И двѣтѣ тия мѣстности не сьмь ималъ възможность да ги видя, нъ сьмь ги слушалъ отъ мнозина калайджии и дюлгери, които отиватъ да работятъ въ тия страни и които сѫ имали възможность да ги видятъ и слушатъ за тѣхъ много приказки отъ населението.

Състои отъ 500 кѫщи чисто български, съ население близо 3500 жители. Кѫщитѣ въ него сѫ направени високи по на два или три етажа, омазани отъ вънъ и вѫтрѣ съ варъ, просѣчени помѣжду съ градини и ливади и тукъ тамъ съ плодовити дървета, които му даватъ една приятна и величественна картина. Расположено е въ севѣрнитѣ поли на една хлътната котловина — поляна, съ разстояние на 1 часъ въ околчяста посока, прѣзъ която шюмливо текѫтъ двѣтѣ устовски рѣкички „*Черна рѣка* и *Бѣла рѣка*“ които правятъ зачялото на Арда. На околовръстъ тая поляна се загражда въ видъ на кръгъ отъ високи планински върхове, повечето голи камънисти и отъ чясти покрити съ гори. По-главнитѣ отъ тѣхъ сѫ: „Пе́тровица“ „Жѝковъ баиръ“ „Калваджѝкъ“ „Къ́рвава-стѣна“ „Пазла́къ“ и „Кутелътъ“. Устово има двѣ черкови „Св. Никола“ и „Св. Богородица“ и нѣколко малки отъ крайщата му. Има двѣ мѫжки начални училища и едно дѣвическо, всичкитѣ съ четирма учители и учителки и съ 150 ученика расподѣлени на четире отдѣления. Жителитѣ на Устово се занимаватъ съ занаяти и съ търговия на аби, и отъ чясти съ земледѣлие и скотовъдство. Отличяватъ се по своята практичность, трудолюбие и завистливъ духъ.

Тоя планински чисто български градецъ въ родопитѣ е билъ люлката на българската народность въ тѣхъ. Още отъ най първо врѣме, той е билъ като рѫководитель и главний дѣецъ по събуждание народний духъ въ тия страни, борилъ ся е по черковний български въпросъ и първо е смѣялъ да отхвърли духовното иго на фенерската патриаршия и изгонването гръцкитѣ владици отъ Ахѫ-челеби.

Всичкитѣ български села въ тая околия сѫ привързани сѫдбинитѣ му у нѣго, който служи като прѣдставитель на всичкото българско население въ срѣдня родопа. Въ общественнитѣ дѣла има силно влияние и рѣшающъ гласъ. Въ нѣго най напрѣдъ сѫ били отворени първитѣ български училища, които до прѣди войната въ 1877/78 години сѫ били твърдѣ добрѣ урѣдени и снабдени съ всички потрѣби и добри учители. При всичко, че старитѣ народни дѣйци въ Устово сѫ замѣстени съ лошь и твърдѣ жалостенъ духъ и нрави, обаче то́ е запазило гордостьта и заслугитѣ си мѣжду българскитѣ села.

Всичкото население отъ Ахѫ-челебийската кааза, Иридерската, Рупчьоската и други, дохождатъ всяка сѫбота въ Устово, гдѣто ставатъ купувания и продавания твърдѣ добри. Пазарьтъ на Устово ся намира въ срѣдата, гдѣто има направени около шестдесеть дюкяни и магазии пълни съ разнообразни стоки. Населението донася за продань въ нѣго аби, вълна, масло, сирене, дървенъ материялъ и плодове сухи и сурови, добитъкъ и житни произвѣдения. Докарватъ ся стоки отъ Пловдивъ, Станимѫка и Ксанти.

КРАЙ.

ИМЕНАТА

НА

РОДОЛЮБИВИТѢ СПОМОЩЕСТВОВАТЕЛИ.

г. Устово.

Н. Прѣподобие Свѣщенникъ Антоний Кузмовъ 3 тѣла; Св. Никола Димовъ 2 тѣла; Г-да: Х. Христю П. Георгиевъ 2 т.; Кириякъ Данчевъ 2 т.; Хараламние Костовъ 2 т.; Ст. М. Видровъ 2 т.; А. К. Петковъ учитель, Т. Крушевашевъ учитель, Петръ Н. Георгиевъ учитель, Тома Д. Бечевъ, Петко Христевъ, Иванъ Христевъ, А. Д. Кенапский, Вранчю Х. Чопевъ, Анастасъ Д. Даскаловъ, Н. А. Сулпнаджиевъ, Данчю Георгиевски, Гурку Торамановъ, Н. Н. Симитчиевъ, Иванъ Петковъ. Никола Петковъ, Т. Г. Пемдовски, Василъ Манолевъ, Петко Таковъ, Дечю Даневъ, Михалъ Христевъ, Стоянъ Дечевъ, Стоянъ Стоевъ, Иванъ Д. Бечевъ. Алекса Данчовъ, К. М. Мариновски, Т. Диевъ, Хасъ Иванъ, Ник. Арсеновъ, Петко Х. Николовъ, Дѣчю Маджяровъ, С. Камбуровъ, Х. А. Х. Петковъ

Госпожи и Госпожици.

Х. Мария Хараламниева, Екатерина Петкова, Р. К. Петкова, Юр. Х. Николова, Ив. Георгиева, М. Н. Шишкова, Зорка и Добра А. К. Петкови 2 тѣла

Всичко 53 тѣла.

с. Долно Райково.

Свѣщеникъ Никола Т. Мавродиевъ, Димитръ Мавровъ учитель, М. Господинова учителка, Костадинъ Д. Ардювъ, Димитръ В. Щърбовъ, Гоерги Р. Голизанковъ, Вълчю С. Чешитевъ, Георги Радювъ, Димо Г. Герджиковъ, Тодоръ Г. Пашмаклъ, Анастасъ Г. Чешитевъ, Петко Т. Бубутановъ, Георги В. Чешитевъ, Стойко В. Чешитевъ, Мишонъ В. Чешитевъ, Братия А. Ковачеви, Ташю К. Бубутановъ, Георги М. Дрангажовъ, Георги Б. Близнаковъ, Марко М. Бубутановъ, Димитръ Дичювъ, Стойко Т. Сабрутевъ, Костадинъ Д. Николовъ, Филипъ Р. Бубутановъ, Георги С. Чешитевъ, Георги Р. Ковачевъ, Фаритъ Христевъ.

Ученици и Ученичи.

II. кл. г. Т. Герджиковъ. Петко И. Кисьовъ, Никола Михалевъ, Тодоръ Петковъ, Елена Т. Герджикова.

IV Отдѣленже.

Никола Т. Герджиковъ, Георги Томовъ, Тодоръ Георгиевъ, Андонъ Тодоровъ, Костадинъ С. Ганзуровъ, Радю Янчювъ, Мария М. Николова, Шина Р. Близнакова, Кина Р. Ракажиева.

Всичко 41 тѣла. Събралъ М. Н. МАВРОДИЕВЪ.

с. Горно Райково.

Н. Благоговѣйнство Българский Архиерейский Намѣстникъ Протоирей Гавриилъ 2 тѣла, Данаилъ Костовъ 2 т, Анастасъ Костовъ, Михалъ Николовъ, Василъ Т. Янковски уч. Димитръ К. учитель. Всичко 8 тѣла.

с. Пашмаклж.

Михалъ Андоновъ 2. П. Райчо Начовъ, Тодоръ Димитровъ, Полихронъ Тодоровъ Всичко 4 тѣла.

с. Чокманово.

Св. Андрей Р. Макреловъ, Костадинъ В. Серезлиевъ 3 т. Христю Б. Макреловъ, Димо Милковъ, Василъ Милковъ, Иванъ М. Турнашевъ 2 т, Димитръ С. Чякъровъ, Костадинъ К. Безергеновъ Петръ Т. Кашиевъ, Лазаръ С. Кауриновъ, Братанъ Стоевъ, Василъ Д. Серезлиевъ, Никола Б. Георгиевъ. Анастасъ С. Кисимовъ, Св. Анастасъ Василевъ, Георги С. Бояджиевъ, Димо Милковъ за покойний му синъ Насо, Сивку Х. Туневъ, Христю С. Чолаковъ Х. С. П. Ангеловъ, Ангелъ Вълчювъ, Анастасъ Данчовъ, Мишонъ Мѣраковъ, Д. Райковъ, Христю Тодоровъ, Иванъ Гюрджовъ, Василъ П. Димитровъ. Всичко 29 тѣла.

Събрали СВ. АНДРЕЙ и ХРИСТЮ Б. МАКРЕЛОВЪ

г. Пловдивъ.

Г. Г. Михаилъ П. Елмазовъ, К. Тодоровъ. Т. Икономовъ, В. Бавазовъ, Видулъ Христевъ, Л. Н. Тютюнджиевъ, Н. Черневъ, Д. Ивановъ, Н. Бебровски, Вангелъ Петковъ, К. Ив. Ангеловъ, И. Василиевъ, С. Н. Коларовъ, Д/дере, А. Найденовъ, Х. М. Дриновъ, С. В. Джомаковъ, П. С. Зурловъ, Сопотъ, Фр. Ив. Марашлиевъ, Хр. Ат. Фетваджиевъ, Калоферъ, 2 т. Мехмедъ-бей Тахировъ, Г. В. Морфовъ, Златанъ Георгиевъ Карши-яка.

Всичко 23 тѣла. Събралъ М. ЕЛМАЗОВЪ

Г. Г. С. Ив. Консуловъ, Панагюрище, Савва Ив. Хазмановъ, С/Загора, Г. Апостоловъ, Мирчю М. Стояновъ, М. П. Икономовъ, Ст. С. Кръстевъ, Панагюрище, Н. С. Бакарджиевъ, А. Ив. Гисса, Н. А. Николаевъ, 2 т. Ат. Георгиевъ, М. Ев. Манчевъ, Петръ М. Бъзайтовъ, Сопотъ, Марко Т. Кръчмаровъ, 2 т. Янко К. Бояджиевъ, Д. Д. Шьойлековъ, Цанко К. Бояджиевъ, Клисура.

Всичко 18 тѣла. Събралъ С. М. ДИМОВЪ

Ученици отъ Пловдивската Реал. Гимназия:

Генко Митевъ, Калоферъ, V-й классъ.

IV Классъ.

Н. Т. Поповъ, Стефанъ Бжозовски, Никола Георгиевъ, Петръ В. Търновъ, М. Ив. Геннадиевъ, Петръ И. Ковачевъ, Иванъ Владиковъ, Никола Георгиевъ, Василъ П. Мариновъ, Чепеларе, Т. Поповъ, Ив. Матеевъ, Панагюрище, П. Р. Кръстановъ, Сопотъ, Г. А. Малковъ, Копривщица, Хр. Тупуровъ, Брѣстовица, Г. Стояновъ, Копривщица, Райчю Божковъ Аджаръ, Ат. З. Поповъ, Ш/лжка, Ст. Т. Добижевъ, Ясж-кория, Д. Балджиевъ, Узунъ-карово, Ат. Господиновъ, Д. Райково, В. Т. Мавродиевъ, Д. Райково, Г. Петковъ Сюлейменчево, Хр Ив. Миллевъ, Шипка, Ст. Димитровъ, М/пиня, Хр. Карабаджаковъ, Хасътъ, Хр. Д. Близнаковъ, Т. Пазарджикъ, Д. Г. Скордовъ, Казанлъкъ.

III Классъ.

Димитръ Въргов, Д. Райково, В. Т. Бозовски, Ш/лжка, А. Ив. Кушчевъ, Ченакчиево, Т. Г. Такевъ, Изворъ, Н. Ванцаровъ, Аджаръ, Ат. Г. Пошовъ, Карши-яка, Ив. Атанасовъ, Т. Пазарджикъ, Хр. Стамовъ, Бѣлащица, Кост. Христевъ, Яхалий.

Всичко 37 тѣла. Събралъ В. Т. МАВРОДИЕВЪ, уч. отъ IV кл.

г. Стара Загора.

Ученици отъ IV классъ: П. Паскаловъ, Стефанъ Рашевъ, П. И. Саловъ, Г. А. Кебаревъ, П. П. Коевъ.

Ученици отъ III классъ: Георги Стефановъ, Б. Грозевъ, И. Стоиловъ, Михаилъ Ивановъ, Г. Димитровъ (Турция), Пѣйчю Славовъ.

УЧИТЕЛИ: П. Тодоровъ, А. Брашнаровъ, П. Пѣйковъ, И. Борщяковъ, Х. Т. Загоровъ, П. Петровъ, с. Джанб. Н. Иванова Маджарова, Андонъ Ивановъ, с. Орѣхов. В. Приматаровъ.

Г. Г. Ив. Петковъ, П. С. Чоганов, кундураджи, Г. Б-въ, Н. Д. Козешковъ, Паню Ивановъ, Дим. Петровъ, Станю Георгевъ, Злат. Добревъ, шиварь, П. М Марзовановъ, Пеню Димитровъ, Т. Вълчяновъ, с. Рупоп, Ив. Колевъ, Недю Тотевъ, П. Д. Думдуровъ, Д. Кибаревъ, Т. Койчевъ, кундур, Г. Тетеневъ Дудуковъ, Ив. Таневъ, С. И. Седмаковъ, Каз. М. Н. Ковачевъ, Добри Хрисандовъ, Николъ Владовъ, с. Мъг. Всичко 42 тѣла.

Събрани чрѣзъ Книжарницата на С. ТОШЕВЪ въ г. Ст. Загора.

Учителки отъ Старо Загорската Дѣвическа Гимназия:

А. Тошева управителка, Х. Ница М. Кюмюрева, Ташка Кюмюрева, Ница Тачева, Нона Ивинова, Анка Николова, Анка Стамова.

Ученици отъ IV классъ.

Захария Руссевъ, Стара-Загора, И. Ив. Братовъ, П. Д. Ноновъ, А. Б. Златаревъ, Т. Г. Фурунджиевъ, В. Костадиновъ, Д. Х. Господиновъ, С. Василевъ, Г. Кибаревъ, В. Тодоровъ с. Кършалий, Х. Минчовъ Ажново, Т. П. Шмилевъ Али-паша, Илия Рашевъ, г. Габрово, К. Д. Табаковъ с. Хрищени, Т. Д. Драгневъ, Али-паша, И. Ивановъ, с. Караджилий, Д. М. Кънчевъ, Али-паша, Г. Колевъ с. Сейменъ.

III Классъ,

Хр. Г. Подвизачевъ Стара-Загора.

II классъ,

И. Близнаковъ, с. Змѣево, И. Кънев, с. Дълбоки, А. Георгевъ, Стара-Загора.

Учители.

Г. П. Русески, Б. Митевъ, К. Михалевъ, П. Костовъ, Н. Н. Поповъ, Ив. Т. Ватанковъ, Ж. Михаиловъ, с. Чюхлаково 7 тѣла.

Г. Г. Св. А. Н. Икономовъ, Ст. Атанасовъ, В. Ивановъ, Георги Колевъ, Димитръ Янулевъ, Ив. С. Баталовъ, Койчю В. Коюмджиевъ, Тачо Янковъ, С. В. Дундевъ, А. В. Ткановъ, А. П. Георгиевъ, Н. Стайчовъ, П. Икономовъ, Слави С. Комитата, Т. Х. Димитровъ, Ив. Дойковъ, Т. С. Тодоровъ, Д. Стоянчовъ, Ив. Н. Балабановъ, Д. Ив. Динчевъ, П. К. Касабовъ, Василъ Кирияковъ, Косю Андоновъ, Ганчю Грозевъ, Андрей Г. Хаджевъ, Ботю Петковъ, Колю Теневъ, Петко Ивановъ, Генчю Вълевъ, Димитръ Тодоровъ, Никола П. Мъндзовъ. Всичко 67 тѣла.

Събралъ С. ТОШЕВЪ.

Нова-Загора.

Кръстю Г. Кжнчевъ, Георги Поповъ, Н. М. Начевъ, И. Златаревъ, Ст. Калевъ, Атанасъ Димовъ, Геор. Хр. Шишковъ, Р. С. Радулевъ., Колю Руссевъ с. Омарчево, Т. Маджюновъ С/Загора, Ганчю Николовъ Чанакчий (Н. З.)

Всичко 11 тѣла. Събралъ КРЪСТЮ Г. КЖНЧЕВЪ.

Казанлжкъ.

Г. Г. Хр. Стояновъ, Ботю Бояджиевъ, Х. Д. Поповъ, А. Митковъ, Лалю Т. Кундурджи, Димитръ Г. Пировъ, Михаль Х. Дързовъ, Г Б. Думниковъ, Ив. Т. Казанджиевъ, Фотю П. Нанчовъ, Нанчю Д. Поповъ, Тончю Ивановъ, Стефанъ Николовъ, Ив. Т. Безтоновъ, Иванъ Б. Мандовъ, К. Х. Алачевъ, Г. Т. Бояджиевъ, Георги Пройковъ, Георги Тенковъ, Д. Т. Мандаджиевъ, Никола Драгиевъ, Генчо Христевъ, Н. С. Семерджиевъ, П. П. Духовниковъ, Петко Петровъ, Стефанъ G. Бяловъ, G. Д. Бомовъ, Георги Д. Поповъ, Ив. Д. Кебабчиевъ, Д. Гуневъ, Хр. Анастасовъ. Ив. Ст. Боровъ, В. Видинлиевъ, Св. Христю Бояджиевъ, Златю А. Карапитчиевъ, А. П. Чирпанлиевъ, П. Хр. Фелдшерь, Н. К. Карантчиевъ, Теню Х. Сабунджиевъ, К. G. Х. Петровъ, П. Т. Захариевъ, Михаилъ Станчевъ, Понко Ивановъ, Ботю Л. Чевдаровъ, Ив. G. Алачечъ. Костадинъ Стойновъ, Добри Хр. Маниковъ, И. Славовъ тютюнджи, Ботю Д. Пюскюлевъ, Минчо G. Панталонджи, Стоянъ Хр. Читаловъ, Стефанъ Хр. Читаловъ, Стефанъ Хр. Чедневъ, Стефнъ Н. Вълковъ. Слави Славовъ, Б. Н. Богдановъ, с. Топаловъ, П. Павловъ, Т: Продановъ, М. Д. Дидовски, Генчю Т. Чюджюковъ, Д. Иосифовъ, П. Т. Първовъ Шипка, Лалю Шишевъ, Н. Митевъ, с. Загора, С. Господиновъ с/Загора, Ат. Поповъ, В. Киревъ Габарево, Стоянъ Христовъ, Т. П. Антоновъ, Ив. К. Фелдшеръ Д. Сахраня.

Събралъ СТОЯНЪ ХРИСТЕВЪ, Всичко 75 тѣла.

г. Бургасъ.

М. П. Минтовъ, Д. Д. Орловски, сѫщий за Созопол. Бълг. учил., Д. М. Пинтиевъ, Апостоловъ телегр., В. Петровъ телег., Г. Милушевъ, Слави Ивановъ, К. Поповъ, Костадинъ Стояновъ, Т. Стояновъ, Анонимъ, М. Богдановъ телегр., Хр. Атанасовъ В. Стояновъ, Д. Грудовъ, Хасанъ Ибрахимовъ, Сл. Тодоровъ, Хр. Пенковъ, Евстратий, В. Ивановъ. М. Бакаловъ, Д. Арнаудовъ, Ив. Рачевъ, Ив. Коларевъ, В. Г. Зафировъ Ямболъ, П. Николаевъ Харалампия Личевъ унтеръ офицеръ, Учителска Библиотека, Стоянъ Фелдшеръ, К. Чолаковъ К. Бунаръ, Г. Н. Марковъ, Н. С. Близнаковъ, Димитръ Бакаловъ, К. Лъсковъ телеграф., Хр. Дойковъ, Ванчю Котлепецъ, Иванъ Гоцевъ, М. Фотевъ М-Паша, В. Д. Арнаудовъ, Св. Никола.

Събралъ СЛАВЪ ТОДОРОВЪ. Всичко 40 тѣла.

г. Айтосъ

Димитръ Куртевъ фелд., Хр. Николовъ, М. Н. Курудерлиевъ, Тодоръ Матеевъ, Сержантъ Н. Стояновъ, Н. П. Поповъ, Н. Желѣзовъ, Х. Н. Поповъ, А. Стойковъ, Г. Статевъ, Стаматъ Крьстювъ, Станчю К. Златаревъ Кари., П. Т. Първановъ, Св. Н. К., А. Попновъ, Б. Юрдановъ, Подпоручикъ Андреевъ П., С. Т. Любомировъ, Пловдивъ, Г. А. Кирмичиевъ, Еню Д. Топаловъ, Жеко Велевъ, Н. Грьничяровъ, Панайотъ Ивановъ, Н. С. Овчаровъ, Н. Христевъ,

Марко Дочовъ, Минчю Койчовъ опълчен, Ст. Радомановъ черногорецъ, Ст. Геновъ, Тодоръ Русковъ Градецъ, В. Тодоровъ, Г. Х. Кацаровъ, Поручикъ Токлуджаповъ, Т. Д. Икономовъ, Подпоручикъ П. Московъ, Никола Захариевъ, Подпоручикъ Руссевъ, Стеф. Георгиевъ, Д. Атанасовъ ак. страж., Илия Стояновъ фелд. П. Неповъ, Никола Костовъ, Радю Ивановъ, В. А. Лоловъ, Т. Станчовъ, П. Н. Шоповъ, Г. Ивановъ Карлово, Я. Ж. Коларовъ, Дим. Янчовъ Н. Сивиловъ, Г. Георгиевъ, Я. Райновъ, Грозю Боевъ, Филиповъ, Д. Ивановъ, Г. Куртевичъ месарь, Х. Ивановъ Желѣзарь. Дим. Воденичаръ. Всичко 60 тѣла.

Събралъ ДИМИТРЪ КУРТЕВЪ.

с. Петербургъ

И. В. Ягичъ, Л. Н. Ламанский, А. Н. Майковъ, А. Н. Пипинъ, П. А. Сирку, А. Н. Веселовский, Библиотека Петербургскаго Университета, Библиотека Академии наукъ, Императорская Публична, Библиотека, А. А. Григорьевъ. Всичко 10 тѣла.

Събралъ П. А. СИРКУ.

г. Ямболъ

Ат. Д. Шеорпоповъ, Д. М. Гюлмезовъ, П. Д. Волчановъ Слив. Т. Гидиковъ Слив., Бѣлчю Николовъ Слив., А. Кировъ, Василъ Д. Минчевъ, Ат. П. Крайчювъ, И. Т. Ходжиевъ, П. К. Бочковъ, І. Крьстевъ, Ат. П. Кожюхаровъ, Хр. А. Гамчеловъ, Христю Алексиевъ, Иванъ Недевъ, Илия Д. Кирмичиевъ, Д. Вахаревъ, Ив. Д. Поповъ, Никола Андоновъ хлѣбарь, Д. Петковъ Димотика, Папайотъ Г. Ковачевъ, Крьстю П. Черновъ, Инко Атанасовъ, Василъ Атанасовъ, Ив. Д. М. . . . . М. Т. Кераловъ, Василъ Т. Г.

Събралъ НЕЙЧЮ Т. КОЖЮХАРЕВЪ Всичко 27 тѣла.

Отъ сѫщий авторъ и Хр. Господиновъ се приготвени за печятание:

„Сборникъ отъ народни пѣсни, пословици, прикаски, обичаи и суевѣрни вѣрвания на родопскитѣ жители“.

Съ съдържание:

I. Исторически прѣглѣдъ за родопитѣ.
II. Филологически очъркъ на родопс. нарѣчие.
III. Народни обичаи отъ зачатието на человѣка до смьртьта му.
- а). Заходъ.
- б). Рождение.
- в). Крьщение.
- г). Чиста молитва.
- д). Прѣменование.
- е). Домашно и училищно въспитание.
- ж). Избирание на занятие.
- з). Замомяване и заергеняване.
- и). Годежь.
- к). Свадбенни обичаи.
- л). Животьть на съпрузитѣ.
- м). Смьрть и погребение.
- н). Помяни.

IV. Народни облѣкла.
V. Празднувание.
VI. Суевѣрни вѣрвания.
VII. Баяние.
VIII. Прикаски.

IX. Пословици.

X. Народни пѣсни.

а). Юначни и исторически.

б). Любовни.

в). Хороводни.

XI. Хронологический рѣдъ отъ думи, които се срѣщатъ само въ родопското нарѣчие.

(1·20)